

בית המשפט העליון

בשבתו כבית משפט גבוה לצדק

בעניין: 1. בזכות, המרכז לזכויות אדם של אנשים עם מוגבלויות, ע"ר

2. אופק לילדינו, ע"ר

3. , ת.ז.

4. , ת.ז.

5. , ת.ז. (קטין)

6. באמצעות אמו , ת.ז.

כולם על-ידי ב"כ עוה"ד יותם טולוב ו/או שרון פרימור

ו/או גלי כוכבי-רון ו/או עביר ג'ובראן-דפון.

שמענם להמצאת כתבי בי-דין:

בזכות, ת"ד 34510 ירושלים 91000

טלפון: 02 – 6521308 ; פקס: 02 – 6521219

העותרים

נ ג ד

משרד החינוך

על-ידי פרקליטות המדינה, משרד המשפטים

רחוב צלאח א-דין 29, ירושלים

טלפון: 02-6466590 ; פקס: 02-6467011

המשיב

עתירה למתן צו על תנאי

מוגשת בזאת עתירה למתן צו על תנאי, המופנה כלפי המשיב, משרד החינוך, ומורה לו לבוא וליתן טעם:

1. מדוע לא יבטיח כי ספרי הלימוד יהיו נגישים עבור כלל התלמידים העיוורים ולקויי הראייה במערכת החינוך.

2. מדוע לא יבטיח כי חומרי הלימוד הפנימיים בבתי הספר - כגון חוברות עבודה, דפי לימוד ומבחנים - יהיו נגישים בזמן אמת, עבור כלל התלמידים העיוורים ולקויי הראייה.

3. מדוע לא יבטיח לכל תלמיד עיוור ולקויי ראייה את האפשרות להיבחן בחינת בגרות נגישה ומותאמת, בזמן אמת וביחד עם יתר התלמידים.

ובתוך כך כי יציג המשיב תכנית מפורטת וברורה הן בנוגע לאופי ההנגשה, הן בנוגע לחומרי הלימוד המונגשים, והן בנוגע ללוחות הזמנים, תוך קביעת מועדים דחופים ככל הניתן, זאת לאור הפגיעה המתמשכת בתלמידים עם מוגבלות בראייה.

בית המשפט הנכבד יתבקש ליתן צו על תנאי כאמור, ולאחר שמיעת הצדדים ובאי כוחם – להפוך הצו להחלטי.

כמו כן לאור הפלייתם המתמשכת של תלמידים עם מוגבלות בראייה, הפלייה המשפיעה על יכולתם להשתלב במערכת החינוך, מתבקש בית המשפט לקבוע עתירה זו לדיון בהקדם.

ואלו נימוקי העתירה:

א. תמצית העתירה

1. **עתירה זו מוגשת לאחר שנתיים וחצי של התכתבות בין העותרים לבין משרד החינוך.** על אף טענת העותרים בדבר מחסור חמור בחומרי לימוד (כגון ספרים) נגשים לתלמידים עם מוגבלות בראייה, לא ניתן כל מענה מעשי מאת המשרד. תשובותיו של משרד החינוך, תשובות של הלוך ושוב, מעולם לא הכירו באחריותו לפתרון הבעיה. למעשה, בוחן המציאות אחד הוא – **תלמידים נשוא עתירה זו, בשונה מכל תלמיד רואה, נאלצים ללמוד חלק ניכר מתכנית הלימודים ללא חומר לימודי.**

2. על פי נתוני משרד החינוך, במערכת החינוך לומדים כ-2,500 תלמידים עם מוגבלות בראייה; מחציתם משולבים בחינוך הרגיל, חלקם עיוורים וחלקם עם לקויות ראייה בדרגות שונות. עניינה של עתירה זו בתלמידים אלו, המשולבים במערכת החינוך הרגילה, ואשר יכולים, צריכים ורוצים ליטול חלק מלא ופעיל בלימודים במתכונת רגילה ולממש את הפוטנציאל הלימודי הטמון בכל אחד ואחד מהם.

3. מטבע הדברים תלמיד עם מוגבלות בראייה צריך הנגשה של החומר הלימודי. **תלמידים עיוורים** זקוקים להמרה של החומר הכתוב לכתב ברייל או להקלטת אודיו. **תלמידים עם לקויות ראייה** כלומר עם ראייה ירודה, זקוקים להמרה של חומרים כתובים לכתב מוגדל או להקלטת אודיו. ההתקדמות הטכנולוגית בעשורים האחרונים מאפשרת המרה של חומר כתוב לברייל, כתב מוגדל או אודיו, זאת כפי שיורחב בהמשך.

4. על אף זאת, המציאות במערכת החינוך בכל רחבי הארץ, היא כי ציבור שלם של תלמידים אלה אינו לומד מתוך ספרי לימוד וחומרי לימוד נגישים עבורו ואף אינו נבחן בבחינות מותאמות.

5. משרד החינוך אינו רואה עצמו אחראי ישירות ואינו נוקט בצעדים המנהליים הנדרשים ממנו כדי להבטיח כי חומרי הלימוד המודפסים כולם יעמדו לרשות תלמידים עיוורים וכבדי ראייה כשם שהם עומדים לרשות יתר תלמידי ישראל. בקצרה, תלמידים אלו אינם יכולים לרכוש או לקבל ספרי לימוד מוגשים, ולרובם ספרי לימוד חסרים או בלתי מעודכנים; הם אינם מקבלים את חומר הלימוד הפנים בית-ספרי המודפס בכלל או במועד, עם יתר התלמידים; ואינם נבחנים באופן שוויוני בהשוואה ליתר התלמידים במסגרת בחינות הבגרות.

6. **תוצאת התנהלות משרד החינוך ומדיניותו בפועל, היא כי תלמידים אלו, שאינם נופלים במאומה מיתר חבריהם מבחינת יכולותיהם השכליות והלימודיות, לעולם מוצאים עצמם בנקודת פתיחה ירודה, המקשה על התקדמותם והשגיהם הלימודים. התוצאה היא אפליה מבנית ובולטת של ציבור תלמידים זה.**

7. עתירה זו נוגעת **לשלושה סוגי חומרי לימוד** אשר כולם אינם מוגשים כראוי עבור התלמידים – ספרי לימוד; חומרי לימוד פנימיים; ובחינות הבגרות.

8. **ספרי לימוד** אינם זמינים לתלמידים בגרסה נגישה, המתאימה לצרכיהם, שכן משרד החינוך אינו רואה עצמו אחראי להסדרת הנושא. בשל כך, תלמידים עם מוגבלות בראייה נאלצים להסתמך על שירותים המוצעים לחלקם על ידי עמותות, בראשן הספרייה המרכזית לעיוורים, כבדי ראייה ומוגבלים שבנתניה (להלן: "**הספרייה**" או "**הספרייה לעיוורים**"). בפועל נאלצים תלמידים רבים ללמוד את תכנית הלימודים **ללא ספרי לימוד** תוך הסתמכות על פתרונות נקודתיים וחלקיים.

9. **חומרי לימוד פנימיים של בית הספר** (להלן: "**חומרי לימוד**" או "**חומרי לימוד פנימיים**") אף הם אינם מסופקים בגרסה נגישה עבור תלמידים. חומרי הלימוד - דהיינו חוברות לימוד, ספרים פנימיים, דפי עבודה, סיכומים, בחנים ומבחנים – פעמים רבות אינם מותאמים לצרכי תלמידים עם מוגבלות בראייה. בהיעדר הנחיות ברורות מצד משרד החינוך בדבר אופן הבטחת הנגשת חומרי הלימוד והתאמתם, נאלצים התלמידים לסמוך על התגייסות מורות תומכות וסייעות, הורים ובני משפחה כדי להמיר את החומר הלימודי לגרסה נגישה. בשל כך, פעמים רבות נדרשים תלמידים אלה לעקוב אחר מהלך השיעור ללא חומרי העזר הלימודיים.

10. **בחינות הבגרות** אף הן אינן מופקות על ידי משרד החינוך בגרסת ברייל. תלמידים עיוורים נאלצים להיבחן בעל פה או להמתין להקלדת הבחינה בברייל בזמן שחבריהם נבחנים. בפועל אין אפשרות להיבחן **בזמן אמת** בבחינת בגרות בברייל.

11. כאמור לעיל עתירה זו מוגשת לאחר מספר שנות התכתבות של העותרים עם משרד החינוך.

לאחר שנים בהן משרד החינוך משיב לטענות העותרים תשובות שונות ומשתנות, תשובות שהמשותף להן הוא היעדר כל מענה מעשי לדרישות העותרים, לא נותרה לעותרים ברירה אלא להגיש את העתירה.

ב. הצדדים לעתירה

העותרים

12. עותרת מספר 1, 'בזכות, המרכז לזכויות אדם של אנשים עם מוגבלויות', היא עמותה, הפועלת לקידום זכויותיהם של אנשים עם כל סוגי המוגבלויות, ולשיתופם בחברה בכל תחומי החיים. בין היתר יזמה והובילה 'בזכות' את חקיקתו של **חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998**, ובתוכו את 'פרק הנגישות' המטיל חובת הנגשה על מערכת החינוך. עוד הובילה בזכות את חקיקת 'פרק השילוב' בחוק חינוך מיוחד, פרק המעגן את הזכות של תלמידים עם מוגבלות לשילוב בבית ספר רגיל. העמותה פעילה רבות בהגברת המודעות לזכות לשילוב של תלמידים עם כל סוגי המוגבלויות במערכת החינוך ובתוך כך מטפלת בפניות ציבור, בשינוי מדיניות ובחקיקה בנושא.

13. עותרת מספר 2, 'אופק לילדינו- הארגון הארצי של הורים לילדים עיוורים ולקויי ראייה', היא עמותה המייצגת את האינטרסים של ילדים עם מוגבלות בראייה במגעם עם הרשויות השונות, דואגת למימוש זכויותיהם ופועלת להגברת המודעות הציבורית להגברת השילוב המוצלח של ילדים עם מוגבלות בראייה בחברה. העמותה קידמה, לצד ארגונים נוספים, את פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד וכן הינה פעילה בהליכי התקנת תקנות הנגישות מכוח חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998. בשנת 2004, העמותה הוכרה על ידי משרד החינוך כארגון ציבורי לפי צו החינוך המיוחד (הכרה בארגונים ציבוריים), התש"ן-1990.

14. עותר מספר 3, [REDACTED], הנו אביה של [REDACTED]. [REDACTED], בת 12, לומדת בכיתה ז' בחטיבת הביניים 'היובל' שברמת ישי. [REDACTED] הנה עיוורת מלידה והיא קוראת חומרים כתובים רק בתרגום לבריל. בשש שנותיה עד כה במערכת החינוך, נאלצה [REDACTED] להתמודד מדי שנה עם מחסור בספרי לימוד בבריל ומחסור בחומרי לימוד פנימיים בבריל. התמודדות זו הולכת ונעשית מורכבת ככל שהיא גדלה וחומרי הלימוד נעשים מורכבים יותר. מדי שנה נאלץ מר [REDACTED] להשקיע מזמנו וממרוצו בתיאומים מול בית הספר, מו"לים פרטיים של ספרי לימוד והספרייה לעיוורים בנתניה, כדי לדאוג בעצמו לכך שחומרי הלימוד של בתו יהיו נגישים. גם לאחר מאמציו הרבים, נאלצת [REDACTED] ללמוד מספר מקצועות ללא ספרי לימוד נגישים.

15. עותרת מספר 4, הנה אמו של [REDACTED], [REDACTED], בן 13, לומד בכיתה ח' בבית ספר 'א.ד. גורדון' בתל אביב. [REDACTED] הנו עיוור מלידה, הוא אינו קורא ברייל באופן שוטף והוא מסתמך על הקראה של חומרים כתובים. במהלך שנות לימודיו, [REDACTED] נתקל פעם אחר פעם במחסור בספרי לימוד ובחומרי לימוד נגישים עבורו. על אף מאמציה של [REDACTED] מול משרד החינוך ואף מול הספרייה לעיוורים, [REDACTED] נאלץ ללמוד מקצועות רבים ללא ספרי לימוד וללא חומרי לימוד והדבר משפיע על הישגיו בלימודים.

16. עותרת מספר 5, הנו תלמיד כיתה ח' בחטית ביניים 'תיכון חדרה'. [REDACTED] הנו עיוור מלידה והוא קורא חומרים באמצעות ברייל או באמצעות שמיעת הקראה של החומר. במהלך השנים נאלץ עדי להתמודד חזור ושנו עם קשיים רבים בהשגת ספרי לימוד מותאמים. במקצועות רבים הוא נאלץ מדי שנה ללמוד ללא ספרי הלימוד. כמו כן חומרי לימוד רבים של בית הספר אינם נגישים עבורו, דבר הגורר בליית ברירה אי עמידה במטלות הבית ומעורר קשיים מול המורים. הישגיו הלימודיים הגבוהים הינם בזכות עקשנותו והירתמות משפחתו לסייע לו במשך שעות רבות בהקראת ספרי לימוד שלמים.

17. עותרת מספר 6, הנה אמה של [REDACTED], [REDACTED], בת 16, לומדת בכיתה י' בבית הספר 'עירוני א' לאמנויות' בתל אביב. [REDACTED] הינה לקויית ראייה מלידה. היא זקוקה לאמצעי הגדלה כדי לקרוא חומרים כתובים, בראש ובראשונה המחשב הנייד באמצעותו היא מגדילה את גודל האותיות. [REDACTED] יכולה לקרוא טקסט מודפס באמצעות זכוכית מגדלת או מצלמה ייעודית אך קריאה בדרך זו מעייפת את העין ואינה אפשרית לאורך זמן. [REDACTED] לומדת במגמת מדעי החברה ותכנית הלימודים שלה כוללת ספרי לימוד רבים בנושא פסיכולוגיה וסוציולוגיה כמו גם במקצועות הרגילים. לאורך כל השנים [REDACTED] והוריה התמודדו עם מחסור בספרי לימוד נגישים עבורה. מדי שנה לומדת [REDACTED] מספר רב של מקצועות ללא ספרי לימוד וללא חומרי לימוד נגישים.

המשיב

18. **משרד החינוך**, הוא המשרד האחראי על פי חוק לפיתוח מדיניות חינוך, מימונה ויישומה. כמו כן הוא הגורם האחראי על אישור ספרי לימוד במערכת החינוך מכוח חוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953. חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח-1998 וחוק חינוך מיוחד, התשמ"ח-1988 מטילים על שר החינוך את האחריות על שילובם של תלמידים עם מוגבלות במוסדות חינוך רגילים תוך הנגשת מערכת החינוך לצרכיו של התלמיד.

1. רקע

19. על פי דוח מחקר של הכנסת, בשנת 2006 למדו במערכת החינוך, מגיל גן ועד תיכון, 2,163 תלמידים עיוורים ולקויי ראייה. כמחציתם, 1,136 תלמידים, למדו במערכת החינוך הרגילה, לצד תלמידים רואים.

1,136 תלמידים אלה - בעלי מוגבלות בראייה המשולבים בחינוך הרגיל מגיל גן ועד תיכון - הם האוכלוסייה אשר עומדת בלב עתירה זו.

העתק מדוח 'תלמידים וסטודנטים עיוורים ולקויי ראייה' של מרכז המחקר והמידע של הכנסת (להלן: "דוח המחקר של הכנסת") מצורף ומסומן ע/1.

20. קבוצה זו של תלמידים משולבים נחלקת לשניים בהתאם לחומרת המוגבלות: כשליש מתוכה הינם תלמידים עיוורים וכשני שליש מתוכה הינם תלמידים עם לקות ראייה כלומר עם ראייה ירודה באופן משמעותי אך עם שרידי ראייה כלשהם. בעתירה זו, הקבוצה הכוללת את שתי תתי הקבוצות - אוכלוסיית העיוורים ואוכלוסיית לקויי הראייה - תקרא תלמידים עם מוגבלות בראייה.

21. משרד החינוך באמצעות האגף לחינוך מיוחד מעניק שני סוגי סיוע לתלמידים עם מוגבלות בראייה:

א. **מורות תומכות ו/או סייעות** – מורה תומכת הינה מורה לחינוך מיוחד המתמחה בהוראה ללקויי ראייה ולעיוורים. תפקידה להורות ולסייע לתלמיד להתגבר על קשיים אשר נובעים ממוגבלותו. בנוסף, תלמיד עם קושי משמעותי בתפקוד יומיומי, כגון בתנועה וניידות, זכאי לליוויה של סייעת¹ אין כל הכשרה בתחומי ההוראה בכלל, ובהוראה לתלמיד עם מוגבלות בראייה בפרט.

ב. **עזרים טכנולוגיים** – משרד החינוך מקצה מדי שנה תקציב כללי למימון עזרים טכנולוגיים שנועדו לסייע לתלמידים עם מוגבלות בראייה. עזרים אלו עשויים לכלול - מחשב נייד, צג ברייל, תכנת הקראה, מכשיר טמ"ס (מכשיר 'טלויזיה במעגל סגור' אשר משמש כמעין זכוכית מגדלת גדולה המאפשרת ללקויי ראייה לקרוא את החומר הכתוב), מכונת ברייל, מצלמה ניידת, תוכנות מחשב ייחודיות ועוד. יוער כי על אף טענות קשות של העותרים בדבר מחסור חמור בעזרים טכנולוגיים לתלמידים עם מוגבלות בראייה, ועל אף היעדר נוהל המסדיר את הקריטריונים לקבלת עזרים אלו, עתירה זו לא תעסוק בסוגיה זו, אשר מחייבת אף היא הסדרה.

¹ השימוש בלשון נקבה הן בנוגע ל'סייעות' והן בנוגע ל'מורות תומכות' הנו בלשון נקבה לאור המציאות בה מקצוע זה מאויש ברובו המוחלט על ידי נשים.

22. ואילו בכל הנוגע לחומרי הלימוד וההיבחנות - ספרי לימוד, חומרי לימוד פנימיים ובחינות הבגרות – משרד החינוך אינו רואה עצמו אחראי ו/או אינו דואג לכך שחומרים אלו יהיו נגישים ומותאמים כראוי לתלמידים עם מוגבלות בראייה. התוצאה היא בלתי נסבלת – חלק ניכר מחומרי הלימוד וההיבחנות אינם נגישים לתלמידים עם מוגבלות בראייה. בלית ברירה תלמידים אלו נאלצים לאלתר, לשלם מכיסם הפרטי ולהסתמך על רצונם הטוב של עמותות ושל גורמים פרטיים, כדי לעמוד בתכנית הלימודים ולהשתלב במערכת החינוך הרגילה.

לאור המאפיין הייחודי של כל אחד משלושת סוגי חומרי הלימוד, נתייחס בהרחבה לבעיות, לכשלים בתפקוד משרד החינוך ולסוגי ההתאמות הנדרשות בכל אחד מהתחומים בנפרד.

2. ספרי לימוד

23. משרד החינוך אינו מנפיק בעצמו ספרי לימוד, אלא משמש כרגולטור בתחום זה בחינוך הממלכתי. שר החינוך קובע את תכנית הלימוד ואת תכניה, ובהתאם לכך גורם במשרדו קובע את רשימת ספרי הלימוד המאושרים לשימוש במוסדות החינוך. ספרי הלימוד עצמם מפותחים, נהגים, נכתבים, מודפסים ומשווקים על ידי הוצאות ספרים פרטיות. בתי הספר בוחרים מתוך רשימת הספרים את ספרי הלימוד המתאימים לשיטתם עבור תלמידיהם והתלמידים נדרשים לרכוש את הספרים באופן פרטי.

24. מעבר לפיקוח ואישור הספרים באה לידי ביטוי מעורבותו המעשית של משרד החינוך בתחום, בשני מישורים: **פיקוח על מחירי הספרים, וסבסוד ספריות השאלה בחלק מבתי הספר** על פי חוק השאלת ספרי לימוד, התשס"א-2000.

25. סוגיית ספרי הלימוד נידונה רבות בשנים האחרונות – בין היתר הועלו טענות כנגד ההוצאה השנתית הגדולה למשק בית על ספרי לימוד; פיקוח חלקי מצד משרד החינוך בנוגע לשימוש בספרי לימוד מאושרים בלבד; ריבוי מהדורות של ספרי לימוד; תכנים שנויים במחלוקת ועוד. קשיים אלו הם נחלתם של כלל תלמידי ישראל ואינם נוגעים ישירות לעתירה זו. עניינה אינו עלות הספרים או תוכנם – **אלא החסמים אשר עומדים בדרכם של תלמידים עם מוגבלות בראייה להשיג ספר לימוד ככל תלמיד אחר**. חסמים שעליהם, לשיטת העותרים, אחראי משרד החינוך ישירות.

26. תלמידים עיוורים ולקויי ראייה ממתנינים ככל תלמיד לפרסום רשימת הספרים של בית הספר לקראת שנת הלימודים. אולם עם פרסום הרשימה הם אינם יכולים לרכוש ככל התלמידים ספר לימוד, שכן אין בנמצא ספרים מוגנשים, ואף אין כל הנחייה מצד משרד החינוך לאספקת ספרים אלו. עליהם לדאוג בכוחות עצמם להמרת ספרי הלימוד למהדורה נגישה אשר תתאים למוגבלותם בראייה.

27. הפגיעה בתלמידים עם מוגבלות בראייה בשל חוסר לקיחת האחריות של משרד החינוך היא רבת פנים וחמורה. תלמידים והוריהם מתמודדים מדי שנה עם המציאות האבסורדית בה הורה ותלמיד צריכים לפתור את המחסור בספרי לימוד עבורם. העותרים ירחיבו בדבר הפגיעה בתלמידים עם מוגבלות בראייה בשל אי לקיחת האחריות של משרד החינוך.

מחסור בפועל בספרי לימוד

28. בראש ובראשונה, מצב הדברים הנוכחי, הוא כי תלמידים רבים עם מוגבלות בראייה נאלצים ללמוד ללא ספרי לימוד. כך למשל ציינה התלמידה דועא אבו אליונס, עיוורת מלידה, בדיון שהוקדש לנושא בוועדה לזכויות הילד בכנסת:

"...ואז עברתי לבית –הספר התיכון לכיתה מדעית שלומדת פיזיקה, כימיה וביולוגיה... חלק מן הספרים העבירו לברייל, וחלק לא. לכן במשך כל שנות הלימודים שלי המשפחה שלי היתה צריכה להקריא לי כמויות של ספרים, או להקליד במחשב...מכיתה ז' ועד סיום התיכון למדתי גם צרפתית, שהיא שפה זרה. בספרייה לעיוורים הם לא מתעסקים בכלל עם השפה הזאת ואין להם שום דבר בצרפתית. הם לא היו מוכנים להדפיס אף ספר בצרפתית, אמרו שזה לא ייעשה דרכם, כלום. כך למדתי במשך 6 שנים ללא ספרים וגם נבחנתי ב-5 יחידות במקצוע הזה. המשפחה שלי לא דוברת צרפתית כך שלא היתה שום אפשרות שיקריאו לי בבית. לגבי חלק מהספרים המשמעותיים לבגרות במשרד החינוך היו מי שישבו והדפיסו עבורי כי לא היתה לי שום דרך אחרת ללמוד, וזה מקצוע שאני חייבת לקרוא כי זו לא שפת האם שלי ואני לא דוברת את השפה, לכן אני חייבת שזה יופיע בכתב, אז ישבו והקלידו. ומה שלא הקלידו, פשוט לא היה לי. היה לי נורא קשה"² (פרוטוקול הדיון, עמ' 14).

העתק פרוטוקול הדיון בוועדה לזכויות הילד, מיום 9.10.07 מצורף ומסומן ע/2

² כל ההדגשות, אלא אם צוין אחרת, נוספו – י.ט.

29. כך גם העותרים הפרטניים בעתירה זו, סבלו וסובלים ממחסור של ספרי לימוד מדי שנה.

העותרים מתחילים כל שנת לימודים ללא חלק ניכר מספרי הלימוד. חלק מהספרים מגיעים במהלך השנה וחלקם לא מגיע כלל. כך למשל, במסגרת מיצוי ההליכים בעתירה זו הועברה למשרד החינוך באוקטובר 2009, חודשיים לאחר תחילת שנת הלימודים, רשימה מדגמית של ספרי לימוד אשר חסרים לתלמידים עיוורים ולקויי ראייה. ברשימה זו ציינו העותרים כי לאורי שלמון (בתו של העותר 3) חסרים 4 ספרי לימוד; לאוהד צוער (בנה של העותרת 4) חסרים 4 ספרי לימוד; ולעדי קושניר (העותר 5) חסרים 3 ספרי לימוד.

בדיעבד, אורי שלמון קיבלה את הספרים בגרסת ברייל רק במחצית השנה, דבר שאילץ אותה ללמוד חלק משמעותי מהחומר ללא ספר ברייל. אוהד צוער קיבל ארבעה מתוך חמשת הספרים החסרים בגרסה נגישה ומוקלטת, חודשים רבים לאחר תחילת השנה ואילו את הספר החמישי בערבית, לא קיבל מעולם. ואילו עדי קושניר לא קיבל עד סוף השנה שני ספרי לימוד - במתמטיקה ובתנ"ך.

העתק רשימת הספרים החסרים שהועברה לידי משרד החינוך במסגרת מיצוי ההליכים מצורף ומסומן ע/3.

30. גם כיום סובלים העותרים וילדיהם ממחסור בספרי לימוד – עם תחילת שנת הלימודים הנוכחית היו חסרים מספר ספרי לימוד נגישים לכל העותרים בעתירה זו, כמו גם לתלמידים רבים הנמצאים בקשר עם העותרת 2. חלק מהספרים הושלמו בעיכוב של מספר חודשי לימוד, וחלקם עדיין חסרים:

- לאורי שלמון חסרים 3 ספרי לימוד – באנגלית, מתמטיקה וערבית.
- לאוהד צוער חסרים 4 ספרי לימוד - בהיסטוריה, מתמטיקה, אנגלית וערבית. כמו כן, רק לאחרונה הושלמו 3 ספרים נוספים שהיו חסרים לו במשך חודשיים מאז תחילת שנת הלימודים (במדעים, בתנ"ך ובלשון).
- לעדי קושניר חסר ספר אחד, בלשון. רק לאחרונה, חודשיים וחצי לאחר תחילת שנת הלימודים, הושלמו 2 ספרים נוספים שהיו חסרים לו (היסטוריה וספרות).
- לאלאונור זרביב חסרים 9 ספרי לימוד (היסטוריה, לשון והבעה, צרפתית, אנגלית, מתמטיקה, תנ"ך וספרות). אין כל צפי להשלמתם.

מחסור חמור בספרי מתמטיקה

31. אין כיום פתרון להנגשת ספרי מתמטיקה, גם לא בקרב העמותות המסייעות לתלמידים. כך מציין העותר 5, [REDACTED], כי כמעט בכל השנים לא היה לו ספר מתמטיקה בברייל וכל למידת המתמטיקה שלו נעשית בעל פה באמצעות הקראה של הוריו, זאת בזמן שעדי לומד במסלול מתוגבר של לימודי מתמטיקה ומדעים (תכנית מופ"ת). כך עוד, הודיעה הספרייה לעיוורים בנתניה לגבי [REDACTED], העותרת 4, ולמר [REDACTED], העותר 3, כי לא תנגיש עבור ילדיהם את ספרי המתמטיקה הנדרשים בשנה הקרובה. כך גם מזה שנים, בתה של העותרת 6, [REDACTED], לא מקבלת ספרי מתמטיקה נגישים. [REDACTED]

נאלצים גם השנה ללמוד מתמטיקה ללא כל ספר לימוד.

העתק ההתכתבות בין העותר 3 לספרייה לעיוורים מצורף ומסומן ע/4.

עלות גבוהה אשר מוטלת על ההורים

32. הורים אשר מבקשים להנגיש את ספרי הלימוד של ילדיהם בספרייה לעיוורים, מתבקשים לשלוח לספרייה העתק של ספר הלימוד. על כן הם רוכשים את הספר במהלך הקיץ ושולחים אותו לספרייה. אולם היות ועל פי רוב, הספרים אינם מוכנים עם תחילת שנת הלימודים, מרבית ההורים נאלצים לרכוש ספר נוסף כדי שיוכלו להקריא לילדיהם את החומר הנלמד.

הדרה מפרוייקט השאלת ספרים

33. בבתי ספר רבים בארץ מתקיים פרוייקט השאלת ספרים בתקצוב של משרד החינוך. במסגרת זו, ההורים משלמים סכום השתתפות נמוך (כ-200 ₪) ומקבלים בהשאלה את כל ספרי הלימוד. [REDACTED], בתו של העותר 3, [REDACTED], בנה של העותרת 4, כמו גם תלמידים רבים אחרים עם מוגבלות בראייה, לומדים בבתי ספר בהם מונהג פרוייקט זה אך אינם יכולים לקבל באמצעותו ספרים נגישים. הם נאלצים לרכוש את הספרים בעלות מלאה בכדי לבקש את הנגשתו על ידי הספרייה לעיוורים. כך ציינה תלמידה לקויית ראייה בדיון בועדה לזכויות הילד:

"בבית הספר שלי למשל כל תלמיד מקבל ספרים מספריית בית-הספר, אנחנו לא קונים ספרים. אם משרד החינוך מספק ספרים לבית-הספר עליו לדאוג לכל התלמידים בבית הספר, לא רק לתלמידים הרואים... אם אני כתלמידה לקוית ראייה צריכה ספרים מוגדלים, האחריות של בית הספר או של משרד החינוך לספק את הספרים המוגדלים האלה, ולא שלי אישית לקנות אותם" (עמ' 13 לפרוטוקול הדיון, ע/2)

34. המוגבלות בראייה משפיעה בדרכים שונות על כל תלמיד ודרכי ההתמודדות של כל תלמיד הינה שונה. כל תלמיד זקוק להנגשה שמותאמת למוגבלות שלו. אולם פתרונות ההנגשה שניתנים כיום, אינם מתחשבים בצרכי התלמיד אלא במגבלות הגוף המנגיש. כך למשל:

- [REDACTED], בתו של העותר 3, קוראת ברייל ומעדיפה לקבל את ספריה בגרסת ברייל מודפסת לצד גרסה דיגיטלית כגיבוי לשימוש במחשב. אולם בפועל היא מקבלת מהספרייה לעיוורים רק את הגרסה המודפסת של הספר.
- [REDACTED], בנה של העותרת 4, הנו עיוור אשר אינו קורא היטב בברייל ועל כן הוא זקוק לגרסת אודיו של הספרים. גרסת אודיו יכולה לבוא באמצעות דיסק מוקלט או באמצעות תכנת הקראה על המחשב אשר מקריאה את הגרסה הדיגיטלית של הספר. אוהד מעדיף את הגרסה הדיגיטלית אשר מעניקה לו שליטה בקצב קריאת הטקסט ובהתמצאות בו. אולם בפועל בשל מגבלות הספרייה לעיוורים, נאלץ [REDACTED] להסתפק בגרסה מוקלטת בדיסק במקום בגרסה דיגיטלית, דבר אשר מסרבל עבורו את השמיעה ומגביל את עצמאותו בהפנמת הטקסט.
- [REDACTED], בתה של העותרת 6, הינה לקוית ראייה והיא מעדיפה גרסה דיגיטלית של הספר, דבר המאפשר לה לקרוא את החומר הכתוב באמצעות הגדלה במחשב, זאת יחד עם היכולת לעבד את הטקסט עבור הגשת עבודות במקצועות השונים. אולם בפועל ספרים רבים מונגשים עבורה באמצעות הקלטת אודיו. כך היה השנה עם ספר הלימוד בביולוגיה. בכך נפגעת יכולת האוריינות של [REDACTED] כמו גם עצמאותה, שכן היא נאלצת להקשיב לטקסט במקום לקרוא אותו.

לסיכום, ההנגשה החלקית שמתבצעת כיום אינה מודולארית. היא מאלצת את התלמיד להתאים את עצמו להנגשה במקום שההנגשה תותאם לתלמיד.

מועד פרסום רשימות ספרי הלימוד לא מאפשר את הנגשתם בזמן

35. הספרייה לעיוורים מבקשת מההורים להעביר לידיה את רשימת הספרים עם עותקי הספרים, במאי שלפני שנת הלימודים החדשה. זאת היות והליך הנגשת ספר אורך כ-3 חודשים. אולם על פי רוב, רשימות הספרים של בתי הספר אינן מוכנות עד יולי ולעיתים ההחלטה על חלק מהספרים מתקבלת רק לאחר תחילת שנת הלימודים. משמעות הדבר היא כי ההורים נאלצים להעביר רשימות חלקיות ולא סופיות. כך למשל:

- בית הספר של [REDACTED], בתו של העותר 3, הודיע רק במהלך חודש אוגוסט כי ספר האנגלית שהופיע ברשימה המקורית השתנה. משמעות הדבר היא כי בתו, אורי, תיאלץ ללמוד אנגלית ללא ספר נגיש.

- בית הספר של [REDACTED], בתה של העותרת 6, פרסם את ספר ההיסטוריה ואת ספר העזר ללימוד תנ"ך רק לאחר תחילת שנת הלימודים. בשל כך, ספרים אלו לא הונגשו עברה. על אף [REDACTED] עתידה להיבחן בסוף השנה בבגרות בהיסטוריה, אין לה ספר לימוד נגיש בהיסטוריה.

פתרונות ביניים אשר פוגעים ביכולת הלמידה של התלמיד

36. בשל המצוקה בהנגשה של ספרי לימוד, וחוסר המענה המערכתי, נאלצים הורים ותלמידים להסתפק בפתרונות ביניים אשר למעשה פוגעים קשות ביכולת הלמידה של התלמידים:

א. **'שיטת הסלמי'** - חלק מספרי הלימוד מונגשים במקטעים לאורך שנת הלימודים, לפי קצב התקדמות ההנגשה. כך למשל:

- [REDACTED], בנה של העותרת 4, נאלץ להסתפק השנה בהנגשה של ספר המתמטיקה שלו, במקטעים. מנסיון העבר משמעות הדבר היא כי פעמים רבות החומר הנלמד טרם הונגש.

ב. **שימוש בספרים ישנים או שונים** - בהיעדר ספרי לימוד עדכניים ונגישים, נאלצים תלמידים להשתמש בספרי לימוד ישנים או שונים משאר חברי הכיתה. ברי כי יכולתו של התלמיד לעקוב אחר תכני הלימודים נפגעת קשות כאשר הוא נעזר בספר אחר. כך למשל:

- [REDACTED], בתו של העותר 3, נאמר על ידי הספרייה לעיוורים כי היא יכולה לקבל, במקום הספר במתמטיקה שהיא צריכה, ספר אחר אשר הונגש לברייל על אף שספר זה לא נלמד בכיתה. כמו כן [REDACTED] קיבלה מהספרייה, לאחר תחילת השנה, ספר לימוד בערבית בהוצאה ישנה. הספרייה לעיוורים הודיעה כי לא תתרגם את הספר במהדורה החדשה בשל משאבים מוגבלים.

ג. **הנגשה תוצרת ביתית** - פעמים רבות ההנגשה של ספרי הלימוד נעשית על ידי ההורים והתלמידים בהתארגנויות מקומיות. כך למשל:

- [REDACTED], העותר 3, פנה למו"לים פרטיים וביקש לקבל את ספר הלימוד בגרסה דיגיטלית כדי שלאורי תהיה גרסה של הספר על המחשב.

- [REDACTED], העותר 5, נעזר באחותו כדי לסרוק את ספרי הלימוד ולהמיר אותם לברייל, על אף שהמרה בצורה הזו כוללת שגיאות רבות.

- לבסוף [REDACTED] מסתמכים רבות על הוריהם או חבריהם אשר מקריאים להם את ספרי הלימוד, בהיעדר גרסה נגישה. פתרון זה פוגע בעצמאות של התלמיד ופוגע בהורים אשר נאלצים להקדיש לכך זמן רב ובמקרה של אמו של העותר 5 אף לוותר על משמרות בעבודה, כל זאת כדי להבטיח את הצלחת ילדיהם בלימודים.

37. לסיכום, משרד החינוך אינו רואה עצמו כנושא בכל אחריות על הנגשתם של ספרי הלימוד וממילא אינו מעורב בעקיפין בהבטחת ספרי לימוד לתלמידים עם מוגבלות בראייה. משכך נאלצים התלמידים והוריהם להסתדר בכוחות עצמם עם ספרי לימוד לא נגישים. מעבר לעמדה העקרונית בדבר אחריות המדינה כפי שיפורט בפרק המשפטי, הרי שגם בהיבט הפרקטי, הפתרונות הקיימים כגון פנייה לספרייה לעיוורים או לגורמים פרטיים אחרים נותנים מענה חסר ובלתי מספק.

38. מציאות בלתי נסבלת זו עמדה בלב דיון שהתקיים בוועדה לזכויות הילד בכנסת ביום 9.10.07. מהדיון עולה כי משרד החינוך ער לבעיה זו ובוחר להתעלם ממנה. כך במהלך הדיון ציינה הד"ר ברכה, המפקחת על תחום תלמידים עם מוגבלות בראייה במשרד החינוך, כי אכן קיים קושי אמיתי בהספקת ספרי לימוד לתלמידים עם מוגבלות בראייה. לדבריה :

"למעשה היום יש מקרים שהתלמידים לא מקבלים את הספרים בזמן, או אין להם את כל הספרים... במשרד החינוך מדי שנה משנים את ספרי הלימוד, והספרים חזותיים מאוד. אני סבורה שבכל העולם לא תמצאו שלכל הילדים יש תמיד את כל הספרים. נכון שלא צריך להשלים עם המצב, אבל המצב לא פשוט" (עמ' 6 לפרוטוקול הדיון)

כשנשאלה האם בפועל יש תלמידים שלומדים ללא ספרי הלימוד ענתה ד"ר ברכה :

"בפועל ייתכן מקרה כזה, ובמיוחד בספרים מסוימים, כמו למשל ספרי מתמטיקה" (שם)

בהמשך כאשר נשאלה הד"ר ברכה לגבי היעדר כל פיקוח מצד משרד החינוך לנושא זה הודתה כי משרד החינוך מעולם לא הצליח לפקח באופן מוצלח על פעולת הספרייה לעיוורים :

"גם כשהספרייה היתה בתוך משרד החינוך זה היה מאוד לא פשוט. אולי צריך עזרה אחרת. אני מודה, אנחנו בכוחותינו לא הצלחנו"

וכשנשאלה, למה כוונתה בעזרה אחרת השיבה :

"אולי חוק או תקנה, אכיפה כלשהי, שמישהו ילווה את זה כדי להגיע לתוצאות כלשהן".

אם כך, לדברי נציגת משרד החינוך ישנו קושי ומחסור בספרי לימוד לתלמידים עם מוגבלות בראייה. עוד מודה הנציגה כי משרד החינוך אינו מפקח על עבודת הספרייה לעיוורים ועל המחסור בספרי לימוד.

העתק הפרוטוקול, כאמור, מצורף ומסומן ע/2.

לסיכום המצב העובדתי בכל הנוגע לספרי לימוד הינו בכי רע. בעוד הצורך של תלמיד עם מוגבלות בראייה לקבל ספרי לימוד נגישים הינו חיוני ובבחינת המובן מאליו הרי שבפועל משרד החינוך מתנער מכל אחריות לנושא. משמעות הדבר היא כי ההורים נאלצים להתגייס כדי למצוא פתרונות חלקיים אשר מותירים את התלמידים פעמים רבות ללא ספרי לימוד.

3. חומרי לימוד פנימיים

39. לצד ספרי הלימוד החיצוניים, מתבססת תכנית הלימודים על חומרי לימוד פנימיים אשר מופקים על ידי צוות המורים. חומרים אלו כוללים חוברות לימוד, דפי הכנה, דפי עבודה, סיכומים, בחנים ומבחנים. מדי יום נדרש כל תלמיד לקרוא, להשלים ולהיעזר בחומרי לימוד אלה כדי להתקדם בתכנית הלימודים.

מטבע הדברים תלמידים עם מוגבלות בראייה זקוקים להנגשה של חומרי הלימוד בכדי שיוכלו להשתלב באופן שוויוני בתכנית הלימודים.

40. ואילו בפועל אין חוזר מנכ"ל או הנחיה ברורה המיועדת לבתי הספר ולצוותיהם בנוגע לאופן התאמת חומרי הלימוד לתלמידים עיוורים ולקויי ראייה.

בכל בית ספר, בהתאם לנסיון הקודם של בית הספר, למעורבות והתעקשות של התלמיד והוריו ובהתאם להיקף התמיכה של המורה התומכת – מתגבש נוהל פנימי בנוגע להתאמות חומרי הלימוד. כפי שציין שחר אשכנזי, תלמיד לקוי ראייה בכיתה י', בדיון בכנסת:

"בבית הספר היסודי היה קשה לי מאוד עם המורים. המורים לא הגדילו לי את הדפים ואת המבחנים. היה קשה מאוד "לחנך" אותם שיגדילו לי את האותיות. גם לאחר 8 שנים עדיין נתקלתי בהרבה בעיות, ועל אף שמשרד החינוך טיפל בזה עדיין זה לא נכנס להם לראש. המורה התומכת ניסתה לא אחת להסביר ליתר המורים את בעיית הראייה שלי ועד כמה חשוב להגדיל את החומר, אבל עד סוף כיתה ח' היחס של המורים לא השתנה. בתיכון קל קצת יותר, אבל עדיין אין די מודעות למורים..." (ע'2, עמ' 12-13)

הפתרונות אשר מתגבשים בפועל הינם חלקיים ובלתי מספקים, כפי שיורחב להלן:

41. **מורה תומכת מנגישה את חומר הלימוד על חשבון עבודתה** – מערכת החינוך מסתמכת בפועל על המורה התומכת שתקליד את חומר הלימוד הפנימי ותנגיש אותו עבור התלמיד עם המוגבלות. כפי שצוין לעיל, על פי דוח של הכנסת (ע/1) בשנת 2006 כל תלמיד קיבל בממוצע 2.03 שעות סיוע בשבוע, והזכאות המקסימלית היתה ל-6 שעות שבועיות. משמעות הדבר היא כי חומר רב נותר בלתי נגיש. כך למשל:

- [REDACTED], בתו של העותר 3, מקבלת 6 שעות מורה תומכת. [REDACTED] זקוקה לתמיכה מקצועית של המורה התומכת בשעות האלה. כך למשל בשיעורי גיאוגרפיה אמורה המורה התומכת לעשות שימוש במכשירים מיוחדים בכדי להנגיש את החומר [REDACTED]. כך עוד בשיעורי ספורט, המורה התומכת יושבת איתה לשיעור חלופי. העמסת מטלת הההנגשה על המורה התומכת של [REDACTED] פוגעת בתפקידיה המקצועיים החיוניים.
- [REDACTED], העותר 5, זקוק לסיוע של המורה התומכת כדי להתגבר על הקושי שבלמודי גיאומטריה. אולם המורה התומכת נאלצת להשקיע את מרבית זמנה ואף שעות רבות על חשבון זמנה החופשי, כדי להנגיש עבורו את חומרי הלימוד.
- [REDACTED], בתה של העותרת 6, לא זכאית השנה למורה תומכת, על אף הצורך שלה בהנגשה של חומרי הלימוד.

42. **לעיתים מתבצעת ההנגשה באמצעות הסייעת של התלמיד**, זאת על אף שהסייעת לא עברה כל הכשרה שתצדיק הטלת מטלה זו עליה. בנוסף, תלמידים רבים עם מוגבלות בראייה אינם זכאים לשעות סיוע. לבסוף, גם כאן, ההנגשה היא מסורבלת, איטית והיא אינה מקיפה את כלל החומר הנלמד. כך למשל:

- [REDACTED], העותר 5, זכאי ל-5 שעות הוראה של מורה תומכת ו-24 שעות של סייעת. אולם [REDACTED] לומד 39 שעות לימודים בשבוע אשר כוללים 5 שעות כימיה, 5 שעות אנגלית, 3 שעות פיזיקה ועוד, מקצועות אשר נלמדים באמצעות חוברות לימוד פנימיות. המורה התומכת והסייעת, בכל הרצון הטוב, לא מספיקות להקליד מחדש את כל החומר הנלמד ולהמיר אותו לגרסה נגישה.

43. **ההורים מנגישים את חומר הלימוד** – בשל היעדר נהלים ברורים בנושא, בסופו של דבר נטל ההנגשה נופל פעמים רבות על ההורים. כך למשל:

- [REDACTED], העותר 3, מבקש מצוות המורים להעביר אליו מבעוד מועד את דפי העבודה, כדי שיקליד אותם בלילות וידפיס אותם במדפסת ברייל שבביתו, עבור בתו.
- [REDACTED], העותר 5, אשר לומד במסגרת תכנית מופ"ת נאלץ להתמודד עם חוברות לימוד פנימיות רבות אשר אינן נגישות כלל וכלל עבורו. החוברות מגיעות לבית הספר

בספטמבר, לאחר תחילת שנת הלימודים, הן לא עוברות המרה לברייל והן לא ניתנות לו בגרסה דיגיטלית. ■ נאלץ להסתמך על הוריו אשר סורקים את החומר עבורו ומתקנים את שגיאות ההמרה.

- הגב' ■, העותרת 6, מקלידה עבור בתה את הבחינות באנגלית בשל קטעי ה- unseen הארוכים.

44. **מבחנים לא נגישים** – בהיעדר נהלים, פעמים רבות הבחינה עצמה אינה נגישה לתלמיד עם מוגבלות בראייה. לעיתים המבחנים מועברים מראש למורה התומכת או הסייעת לשם הנגשתם ולעיתים אינם מועברים. כך למשל:

- ■, בנה של העותרת 4, נאלץ לא אחת להיבחן בעל פה היות והבחינה אינה מועברת בעוד מועד לסייעת שלו.
- ■, העותר 3, מקבל את הבחינות מראש ומקליד אותם עבור בתו.
- ■, בתה של העותרת 6, נאלצה במשך שנים להתמודד עם דפי עבודה מודפסים בגודל רגיל על אף הצורך שלה בקובץ דיגיטלי לצורך הגדלה ועיבוד במחשב. השנה, הורתה מנהלת התיכון לצוות המורים להגדיל את חומרי הלימוד עבור ■.
- ■, העותר 5, לא קיבל במשך שנים העתק נגיש של בחינה ונסמך על הקראה בזמן הבחינה. בעקבות פנייה של ■ ושל הוריו למוריו, ועל אף היעדר נוהל ברור בנושא, הוסכם החל משנה שעברה כי יקבל קובץ דיגיטלי של הבחינה ובאמצעות המחשב שלו וצג הברייל, יוכל לקרוא את הבחינה.

דוגמאות אחרונות אלו מדגימות עד כמה הפתרון עשוי להיות פשוט בהינתן הנחיות ברורות בנושא, ועד כמה ניתן להבטיח בחינות נגישות לתלמידים עם מוגבלות בראייה.

45. **הצורך בנהלים** - יוער כי קיימים פתרונות טכנולוגיים פשוטים להמרת חומרי לימוד פנימיים. די בכך שהמורה ידאג להעביר לתלמיד קובץ דיגיטלי של חומר הלימוד אשר אינו כולל סימנים חריגים, והתלמיד יוכל להיעזר בצג הברייל שלו או בתכנת ההקראה שבמחשב כדי לקרוא את הדף. במידה ובית הספר מחזיק מדפסת ברייל הרי שבית הספר יכול היה להדפיס את חומרי הלימוד עבור תלמידים עיוורים.

אם כך הקושי האמיתי בנושא חומרי לימוד פנימיים אינו הקושי הטכנולוגי אלא היעדר נהלים מחייבים וברורים בנושא וההסתמכות על פתרונות בלתי מקצועיים ובלתי נכונים.

4. בחינות בגרות

46. כיום לא ניתן להיבחן בחינת בגרות בברייל 'זמן אמת'. תלמיד עיוור או לקוי ראייה שאינו

יכול לקרוא את טופס הבחינה יכול להיבחן באחת משתי הדרכים הבאות:

א. בחינה שנערכת בעל פה – כלומר היבחנות בעל פה על ידי בוחן או היבחנות באמצעות

הקראה של איש צוות והכתבת התשובות על ידי התלמיד.

ב. בחינה בברייל – בחינות הבגרות אינן מופקות בגרסת ברייל ועל כן על נדרש התלמיד

להמתין בזמן שחבריו מתחילים לפתור את הבחינה, לכך שטופס הבגרות יוקלד, בו

במקום, בברייל. רק אז, באיחור ניכר מיתר חבריו, הוא מתחיל להיבחן.

47. משמעות הדבר היא כי תלמיד עיוור אינו יכול להיבחן בזמן אמת עם יתר חבריו בבחינת

בגרות בברייל. כפי שיוצג בפרק מיצוי ההליכים, אין בנושא זה מחלוקת עובדתית בין משרד

החינוך לבין העותרים ואף לא מחלוקת משפטית. קיימת הסכמה כי יש להסדיר סוגיה זו

בהקדם. עם זאת, שנתיים וחצי לאחר פנייתם הראשונה של העותרים בנושא, טרם נתקבלה

הכרעה בדבר קיומן של בחינות בגרות בברייל.

5. פניות ודיונים ציבוריים בנושא בעבר

48. נגישות חומרי לימוד לתלמידים עם מוגבלות בראייה נדונה במספר הקשרים בשנים

האחרונות, מבלי שניתן עליה מענה מתאים.

סוגיה זו שבה ועולה למעלה מעשור, ואינה מקבלת מענה מתאים מצד משרד החינוך.

49. המכרז של משרד החינוך - לפרק זמן מסויים נראה היה שמשרד החינוך נוטל אחריות על

תחום זה, עת פירסם בשנת 2000 מכרז בנוגע להפקת ספרי לימוד לתלמידים עם מוגבלות

בראייה. אולם, מטעמים שאינם ידועים לעותרים, המכרז בוטל.

ביום 13.5.01 פנה 'פורום העיוורים ולקויי הראייה בישראל' לשרת החינוך בנוגע לביטול

המכרז ולהיעדר ספרי לימוד אשר מותאמים לתלמידים עיוורים ולקויי ראייה. פניית הפורום

מעולם לא קיבלה מענה ענייני.

העתק המכרז של משרד החינוך להנגשת ספרי לימוד לעיוורים ולקויי ראייה מצורף ומסומן ע/5.

העתק הפנייה מיום 13.5.01 מצורף ומסומן ע/6.

50. כאמור, בדיון שהתקיים בוועדה לזכויות הילד (2/ע) עלו כל הנושאים אשר בגוף עתירה זו. היעדר ספרי לימוד לתלמידים, הסתמכות התלמידים על עזרת משפחותיהם, העלות הגבוהה שמוטלת על ההורים, המענה המוגבל של הספרייה לעיוורים, הקושי המיוחד בספרי לימוד לשפות זרות וספרי מדעים, היעדר נהלים ברורים בנוגע לחומרי לימוד פנימיים, והיעדר בחינות בגרות בברייל.

תשובותיו של משרד החינוך בנושא זה היו מגומגמות - מחד הודאה במציאות העגומה ומאידך התחמקות מלקיחת אחריות לנושא.

51. ביום 20.8.08 פנה חבר הכנסת דב חנין בשאלתה לשרת החינוך בנוגע להפקת ספרי לימוד בכתב ברייל. תשובתה של שרת החינוך מיום 31.8.08 היתה כי האחריות על הפקת ספרי לימוד מותאמים לתלמידים עיוורים ולקויי ראייה מוטלת על הספרייה לעיוורים בנתניה ומשרד החינוך אינו רואה את עצמו כגורם מפקח בנושא. על פי תשובתה, משרד החינוך ממלא את תפקידו באמצעות המורות התומכות אשר משלימות את חומרי הלימוד החסרים.

העתק הפנייה של חה"כ חנין מצורף ומסומן ע/7.

העתק תשובת שרת החינוך מצורף ומסומן ע/8.

52. ביום 24.3.08 פנתה 'אופק לילדינו' לשרת החינוך בדרישה להסדיר את בעיית היעדר ספרי לימוד בברייל. פנייתה מעולם לא נענתה.

העתק פניית העותרת 2 מיום 24.3.08 מצורף ומסומן ע/9.

53. ביום 30.8.11 פנה מר אחיה קמארה נציב שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות במשרד המשפטים, למנכ"ל משרד החינוך לקראת פתיחת שנת הלימודים, בפנייה שעסקה בין היתר בהיעדר ספרי לימוד נגישים לתלמידים עיוורים ובאחריותו של משרד החינוך לנושא.

העתק פניית נציב שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות מצורף ומסומן ע/10.

54. כמו כן סוגיית היעדר ספרי לימוד לתלמידים עיוורים שבה ועולה בכלי התקשורת זה שנים. כך למשל לקראת שנת הלימודים האחרונה, עלתה סוגיה זו מעל כמה במות תקשורתיות.

העתק כתבה שהתפרסמה ביום 28.8.11 באתר ynet מצורף ומסומן ע/11

קישור לראיון של גבי גזית עם העותר 5 בנושא היעדר ספרי לימוד מיום 1.9.11 :

<http://www.103.fm/programs/Media.aspx?ZrqvnVq=FGGJHK&c41t4nzVq=EE>

לסיכום, עתירה זו נוגעת בנושא אשר שב ועלה בעשור האחרון ובהקשרים שונים בפני מספר שרי חינוך. בכל אותן פניות ודיונים הנושא מעולם לא קיבל התייחסות ומענה הולם מצד משרד החינוך. על אף זאת נאזרו העותרים בסבלנות רבה כאשר החלו בהליך מיצוי ההליכים אל מול משרד החינוך, הליך אשר כפי שיוצג בפרק ד', לא הניב דבר.

ד. מיצוי הליכים

55. **פנייה ראשונה ושנייה** - ביום 8.3.09 פנו העותרים 1-2 (להלן: "**העותרים**") בפנייה מקיפה למשרד החינוך בנוגע לשלושת הנושאים שבלב עתירה זו - התאמת ספרי לימוד, חומרי לימוד ובחינות בגרות.

משלא נתקבלה כל תשובה, נשלח מכתב תזכורת ביום 12.5.09.

העתק פנייתם הראשונה של העותרים מיום 8.3.09 מצורף ומסומן ע/12.

העתק פנייתם השנייה של העותרים מיום 12.5.09 מצורף ומסומן ע/13.

56. **תשובת משרד החינוך** - ביום 31.5.09 התקבלה תשובת משרד החינוך אשר התייחסה לכל אחת מדרישות העותרים כדלהלן:

א. התאמת ספרי הלימוד – ספרי הלימוד **אינם באחריות משרד החינוך** אלא באחריות הספרייה המרכזית לעיוורים שמתקצבת על ידי משרד התרבות. משרד החינוך יפעל לחיזוק שיתוף פעולה עם הספרייה.

ב. התאמת חומרי לימוד – המורות התומכות הן שמבצעות את הנגשת חומרי הלימוד.

ג. בחינות בגרות בברייל – משרד החינוך התחייב כי דרישה זו תיבחן על ידי גורמי המקצוע.

למעשה משרד החינוך דחה שתיים משלוש הדרישות של העותרים, בטענה כי בכל הנוגע לתחומי אחריותו הוא פועל כשורה. לגבי בחינות בגרות בברייל התחייב לבחון את הנושא.

העתק תשובתו הראשונה של משרד החינוך מיום 31.5.09 מצורף ומסומן ע/14.

57. **פנייה שלישית** - ביום 29.7.09 לקראת פתיחת שנה"ל התש"ע פנו העותרים בפנייה שלישית למשרד החינוך ובה התייחסות לתשובת המשרד וחזרה על הדרישות שבלב עתירה זו.

העתק פנייתם השלישית של העותרים מיום 29.7.09 מצורף ומסומן ע/15.

58. **תשובת משרד החינוך** - תשובת משרד החינוך מיום 7.9.09, מאת ד"ר ברכה ברכה, שבה וחזרה על עיקרי המכתב הקודם.

בנוסף ביקשה הד"ר ברכה לקבל רשימה של תלמידים אשר חסרים להם ספרי לימוד כדי שמשד החינוך יוכל להשלים את החומרים החסרים.

העתק תשובתו השנייה של משרד החינוך מיום 7.9.09 מצורף ומסומן ע/16.

59. **פנייה רביעית** - ביום 29.10.09 פנו העותרים בפנייה רביעית למשרד החינוך, כנגד תשובותיו והתחמקותו מאחריותו. **עוד צורפה לפניית העותרים רשימה של ארבעה תלמידים אשר לכל אחד מהם היו חסרים מספר ספרים במגוון מקצועות – היסטוריה, גיאוגרפיה, מתמטיקה, לשון, תנ"ך ועוד.**

העותרים אף הציעו מתווה משפטי לפתרון הבעיה – באותה עת שקד משרד החינוך על התקנת תקנות אשר נוגעות להנגשה פרטנית עבור תלמיד עם מוגבלות (התאמות נגישות פרטנית לתלמיד ולהורה) (להלן: **"תקנות לנגישות פרטנית בחינוך"**). התקנות כללו מפרט ובו התאמות להם זכאים תלמידים עם מוגבלות בראייה. הצעת העותרים היתה כי כל נושא הזכות לספרי לימוד, חומרי לימוד ובחינות בגרות מותאמים יוסדר במסגרת התקנות.

העתק פנייתם הרביעית של העותרים מיום 29.10.09 מצורף ומסומן ע/17.

60. **תשובת משרד החינוך** - במענה ציין משרד החינוך בתשובה קצרה כי הוא אכן מגבש את התקנות לנגישות פרטנית בחינוך וכי תקנות אלו יכללו את ההתאמות הרלוונטיות לתלמידים עם מוגבלות בראייה.

בכך למעשה חל שינוי בתשובת משרד החינוך. לא עוד התנערות מאחריות כי אם אימוץ המתווה המוצע על ידי העותרים, של הסדרת הזכות להתאמות בתקנות.

העתק תשובתו השלישית של משרד החינוך מיום 2.11.09 מצורף ומסומן ע/18.

61. **פנייה חמישית** - בשל הלשון העמומה והתמציתית של משרד החינוך פנו העותרים פעם נוספת ביום 27.1.10 עם דרישה להתחייבות קונקרטית מצד משרד החינוך לתת מענה לשלוש הסוגיות שהועלו על ידם בין אם במסגרת התקנות ובין אם במסגרת אחרת.

פנייה זו מעולם לא נענתה.

העתק פנייתם החמישית של העותרים מיום 27.1.10 מצורף ומסומן ע/19.

62. בפועל, פעל משרד החינוך בניגוד להצהרתו. ביום 16.6.10 הגיש המשרד טיוטה של 'תקנות לגישות פרטניות בחינוך' לוועדת העבודה, הרווחה והבריאות בכנסת. **אף אחת מדרישותיהם של העותרים לא נכללה בטיטת התקנות שהגיש משרד החינוך.**

קישור לטיטת התקנות באתר הכנסת:

<http://portal.knesset.gov.il/Com28avoda/he-IL/CommitteeDesk/avoda24122009.htm>

העתק התוספת השלישית לתקנות לחינוך כפי שהוגשה לשולחן הוועדה בכנסת מצורף ומסומן ע/20.

63. בחלוף חמש פניות ולאור ה'זיג-זג' בעמדת משרד החינוך פנה ב"כ העותרים במהלך מרץ 2011 לעו"ד זכאי-בראונר מהמחלקה המשפטית של משרד החינוך בבקשה לקבלת עמדתו העדכנית של המשרד. בתשובה בעל פה הובטח לב"כ העותרים כי הסוגיה תתברר במשרד החינוך ובסופה תינתן תשובה.

64. **תשובת משרד החינוך** - תשובתו של משרד החינוך ניתנה לבסוף במייל, והיא נותרה עמומה מתמיד. מחד הודה משרד החינוך כי יש צורך בחוזר מנכ"ל להסדרת מתן עזרים לתלמידים בעלי צרכים מיוחדים ואף הודיע כי בכוונתו לגבש נוהל בנושא. אולם מאידך, אף בתשובה זו נמנע משרד החינוך מלהשיב לשאלה העקרונית – האם בכוונתו להכיר, במסגרת נוהל זה, באחריותו להנגשה של ספרי לימוד, חומרי לימוד ובחינות בגרות.

העתק תשובתו הרביעית של משרד החינוך במייל מיום 11.7.11 מצורף ומסומן ע/21.

65. **פנייה שישית** – ביום 14.8.11, מעל שנתיים לאחר שליחת הפנייה הראשונה, וערב שנת לימודים חדשה, שלחו העותרים את מכתבם השישי והאחרון. במכתבם הבהירו העותרים כי תשובות משרד החינוך אינן מספקות וכי טרם ניתנה התחייבות מצד משרד החינוך להכיר באחריותו לשלושת הנושאים ולתת להם מענה.

העתק הפנייה השישית של העותרים מיום 14.8.11 מצורף ומסומן ע/22.

66. כאמור תשובותיו של משרד החינוך במהלך השנתיים האחרונות היו בתחילה מפורשות ובהמשך עמומות יותר. הוא לא עמד בהתחייבותו להסדיר את הנושא בתקנות והוא לא מצהיר על כוונתו לשנות את מדיניותו בנושא.

לקראת הגשת העתירה, התקיימה התכתבות נוספת בין העותרים לבין משרד החינוך אשר אף היא לא הניבה כל תשובה מעשית ואף לא התחייבות עקרונית מצד משרד החינוך לתת מענה לדרישת העותרים. משרד החינוך הודיע כי הוא עורך חשיבה בנושא אך טרם קבע מה יכלול הסדר עתידי מבחינה מהותית. בחלוף מעל שנתיים וחצי, ושלוש שנות לימודים, ולאור הנזק היומיומי שנגרם לתלמידים עם מוגבלות בראייה, העותרים לא מוכנים להסתפק עוד באמירות עמומות מצד משרד החינוך.

העתק ההתכתבות האחרונה במיילים מצורף ומסומן ע/23.

לסיכום אם כן, מכלל תשובותיו, ניתן להסיק כי עמדת משרד החינוך היא כדלהלן:

א. הנגשת ספרי לימוד - משרד החינוך אינו רואה בעצמו כאחראי לנושא, ומפנה את האחריות אל עבר הספרייה לעיוורים.

ב. הנגשת חומרי לימוד - משרד החינוך מכיר באחריותו אך רואה במורות התומכות את המענה הראוי לצורך בהתאמה של חומרי לימוד.

ג. בחינות בגרות בברייל - משרד החינוך מכיר באחריותו ואף מכיר בצורך לבחון את הסדרת בחינות הבגרות בברייל בזמן אמת, אולם הוא אינו מתחייב לביצוע שינוי זה בפועל.

ה. הטיעון המשפטי

עתירה זו עוסקת בהפלייה של תלמידים על רקע מוגבלותם בחינוך. היעדר ספרי לימוד מביא לפגיעה קשה בשוויון. תלמידים אלה נאלצים להתגבר לא רק על מוגבלותם אלא גם על היעדר ספרי לימוד עבורם. פגיעה זו אשר עולה כדי הפליה אסורה, יסודה במחדליו של משרד החינוך ובהתנערותו מאחריות.

נדמה כי זכותם של תלמידים עם מוגבלות לחומרי לימוד נגישים היא בבחינת המובן מאליו. בעידן בו ברור כי תלמידים עם מוגבלות זכאים לנגישות בבית ספרם – תלמיד עם מוגבלות פיזית למעלית, תלמיד עם מוגבלות בשמיעה לתקרה אקוסטית, תלמיד עם מוגבלות שכלית לעזרה של סייעת – מפתיע כי שאלת הנגישות של תלמידים עם מוגבלות בראייה לחומרי לימוד עולה כלל לדיון. אולם לאור עמדת משרד החינוך בנושא, לאור התנערותו מאחריותו וכן לאור פתרונותיו החלקיים והמיושנים - נדרשים העותרים לעתירה זו ולביסוס זכותם של תלמידים עם מוגבלות לחומרי לימוד נגישים.

כפי שיוצג בפרק זה, הזכות לנגישות תלמידים עם מוגבלות בראייה לחומרי הלימוד (הכוללים ספרי לימוד, חומרי לימוד פנימיים ובחינות בגרות) מבוססת על שתי זכויות יסודיות:

1. **הזכות לשילוב** של תלמידים עם מוגבלות בחינוך הרגיל.

2. **הזכות לנגישות** של אנשים עם מוגבלות בכלל ושל תלמידים עם מוגבלות בפרט.

שני החלקים הראשונים של פרק זה ירחיבו את הטענה בדבר אחריות משרד החינוך לספק את דרישת העותרים על בסיס הזכות לשילוב והזכות לנגישות. בהמשך, לאחר ביסוס אחריותו העקרונית של משרד החינוך, יבקשו העותרים להתייחס לאחריות הקונקרטית של משרד החינוך בנוגע לכל אחד מהסעדים המבוקשים – ספרי לימוד, חומרי לימוד ובחינות בגרות תוך התמודדות עם טענות המדינה כפי שאלו נטענו בהתכתבויות השונות. לבסוף יבקשו העותרים להעיר הערה בנוגע לתפיסת הנגישות המחויבת בפתרון סוגיית הנגשת החינוך.

1. הזכות לשילוב בחינוך

ביסוד עתירה זו עומדת זכותם של תלמידים עיוורים ולקויי ראייה לחינוך ולשילוב בחינוך. שהרי ללא הנגשת חומרי הלימוד נמנעת מתלמידים אלו הזכות הבסיסית לשילוב בכיתה הלימוד – ללמוד יחד עם יתר חבריהם לכיתה – באותם התנאים והזמנים, ללא ששונותם ברורה כל העת; וכן הואיל ומסוכלת יכולתם לעמוד בתכנים ובקצב הנדרשים נפגעת בפועל גם זכותם לחינוך, כל זאת כלהלן.

א. הזכות לחינוך ולשילוב

67. **הזכות לחינוך** – הזכות לחינוך הוכרה בשורה ארוכה של פסקי דין כזכות יסוד המוקנית לכל ילד במדינת ישראל. בבג"ץ 2599/00 ית"ד נ' **משרד החינוך**, פ"ד נו(5) 834, 841 (2002) (להלן: "בג"ץ ית"ד 1"), ציין בית המשפט העליון כי: "הזכות לחינוך הוכרה זה מכבר כאחת מזכויותיו הבסיסיות של האדם" וקבע כי הזכות לחינוך אשר מעוגנת בחוק ובפסיקה הישראלית וכן במשפט הבינלאומי, היא זכות יסוד אשר עומדת בפני עצמה. זכות זו עוגנה **בחוק חינוך חובה** אשר קובע כי: "המדינה אחראית למתן חינוך חובה לפי חוק זה" (סעיף 7 לחוק). בהקשר לחובה זו קבע בית המשפט העליון כי:

"אחריות המדינה והרשות המקומית לקיים תשתית חינוך חובה חנם מחייבת מיצוי חובה זו על כל היבטיה..." (בג"ץ 7374/01 פלוני נ' מנכ"ל משרד החינוך הגב' רונית תירוש, פ"ד נו(6), 529, עמ' 546 (2003)).

כמו כן **חוק זכויות התלמיד, תשס"א-2000** הוסיף וקבע בס' 3 כי לכל ילד ונער במדינת ישראל הזכות לחינוך.

68. בפסיקת בית המשפט הנכבד, שב והודגש מעמדה של הזכות לחינוך כזכות חיונית לפיתוח אישיותו של התלמיד, למימושו העצמי ולמיצוי כשרונותיו ויכולותיו (לסקירת פסיקה בנושא ראו סעיף 4 לפסק דינה של השופטת (דאז) בייניש בבג"ץ 7351/03 **ועד הורים עירוני ראשון לציון נ' שרת החינוך** (18.7.05)).

69. **הזכות לשילוב** - עתירה זו עוסקת כאמור בתלמידים עם מוגבלות בראייה אשר משולבים במערכת החינוך הרגילה. זכותו של ילד עם מוגבלות ללמוד במסגרת נורמטיבית, בכיתה רגילה, ככל ילד אחר, היא חלק מזכותו של אדם עם מוגבלות לחיות בקהילה ולהשתתף בפעילות הנערכת בה באופן מלא ושוויוני, בהתאם ליכולותיו.

הדבר עולה בקנה אחד עם תפיסות חינוכיות וחברתיות, המעלות על נס את החינויות שבשילוב אדם עם מוגבלות בחברה. כך מתאר את השינוי התפיסתי שנתחולל בעניין זה, בית המשפט הנכבד בעתירה שעסקה בזכות לנגישות בחינוך :

"אכן, בעבר שררה ההשקפה כי הנכה הוא שונה, ועל-כן יש לטפל בו תוך הפרדה מהחברה ("separate but equal"). כיום שוררת ההשקפה כי יש לשלב את הנכה בתוך החברה ולהבטיח לו שוויון של הזדמנויות ("integrated and equal"). אכן, הגישה המודרנית הינה כי הפרדה מעמיקה את חוסר השוויון ומנציחה הפליה. הנכה הוא אדם שווה זכויות. אין הוא מצוי מחוץ לחברה או בשוליה. הוא חבר רגיל בחברה שבה הוא חי. מטרת ההסדרים אינה להיטיב עמו בבדידותו, אלא לשלבו - בתוך שימוש לעתים בהעדפה מתקנת - במירקם הרגיל של חיי החברה" (בבג"ץ 7081/93 בוצר נ' מועצה מקומית 'מכבים רעות', פ"ד נ' (1) 19, 26) (להלן: "בג"ץ בוצר")

70. השינוי בגישה החינוכית של העשורים האחרונים קיבל אף תוקף חקיקתי. הזכות לשילוב בחינוך הוכרה על ידי המחוקק בס' 7(ב) לחוק חינוך מיוחד, תשמ"ח-1988 (להלן: "חוק חינוך מיוחד") הקובע עדיפות בהפניית תלמיד עם צרכים מיוחדים למסגרת של החינוך הרגיל.

בנוסף, נקבע עקרון השילוב כעקרון מנחה בס' 6(א)2 לחוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, תשנ"ח-1998 (להלן: "חוק השוויון"), שם נאמר :

"א. מימוש זכויות ומתן שירותים לאדם עם מוגבלות ייעשו ...

(2) במסגרת השירותים הניתנים והמיועדים לכלל הציבור, תוך ביצוע ההתאמות הנדרשות בנסיבות העניין כאמור בחוק זה".

הזכות לשילוב אף הוכרה בפסיקה בשורה של פסקי דין (בג"ץ 2599/00 ית"ד נ' משרד החינוך, נו(5), 834, דנג"ץ 247/04 שר הבריאות נ' מרציאנו (10.5.04), בג"ץ 7443/03 ית"ד נ' משרד החינוך (2.6.04)) וכן היא כלולה כזכות בפני עצמה בס' 24 לאמנה הבינלאומית לזכויות אנשים עם מוגבלות, אשר נחתמה על ידי מדינת ישראל ביום 30.3.07.

נוסח האמנה לזכויות אנשים עם מוגבלות מופיע בקישור הבא :

<http://www.un.org/disabilities/>

ב. המסגרת החוקית ואחריות משרד החינוך

71. הזכות לשילוב בחינוך אינה ערטילאית והיא מטילה על מערכת החינוך חובה אקטיבית לספק שירותים אשר יאפשרו את השילוב בפועל.

בשנת 2002 נוסף פרק 1ד לחוק חינוך מיוחד (להלן: "**פרק השילוב**") אשר מפרט את הזכות לשילוב בחינוך הרגיל ומהווה למעשה המקור הסטטוטורי המרכזי להסדרת השילוב הלכה למעשה. סעיף 20ב בפרק השילוב, מתייחס לזכאותו של תלמיד עם צרכים מיוחדים אשר משולב במערכת החינוך הרגילה:

"תלמיד משולב זכאי, במסגרת לימודיו במוסד חינוך רגיל, לתוספת של הוראה ולימוד וכן **לשירותים מיוחדים** לפי הוראות פרק זה (בפרק זה – הזכאות)."

"שירותים מיוחדים" כוללים –

"**עזרים מסייעים**, שירותי סיוע, שירותים פסיכולוגיים, שירותים פארא-רפואיים וכל שירות אחר שהשר קבע בצו..." (סעיף 20א לחוק).

72. פרשנות תכליתית ולשונית של סעיף 20א הנ"ל, מובילה למסקנה כי הנגשת חומרי הלימוד לתלמידים עם מוגבלות בראייה חסה בצילו של הסעיף, כלהלן:

ספרי לימוד מונגשים הם 'עזרים מסייעים'

ספרי הלימוד וחומרי הלימוד הפנימיים מהווים עזר יסודי, "עזרים מסייעים", עבור כל תלמיד במערכת החינוך. **הם מהווים אמצעי להעברת תכנית הלימודים, להבנתה ולהטמעתה. כמו כן הם מהווים אמצעי לפיתוח אוריינות, עצמאות בלמידה ופיתוח היכולות האישיות והעצמאיות של התלמיד.**

כאשר מדובר בתלמיד עם מוגבלות בראייה, יש צורך בהתאמת עזר זה עבורו. יודגש כי ההתאמה עשויה להשתנות בהתאם לסוג החומר הלימודי. בנוסף בהתאם ליכולת הראייה של התלמיד, ההתאמה עשויה להסתכם במתן מכשיר טכנולוגי מתאים אך היא עשויה לדרוש בנוסף, התאמה של ספר הלימוד עצמו באמצעות המרתו לספר ברייל, ספר אודיו או ספר מוגדל, הכל בהתאם לצרכי התלמיד.

73. **טענה זו של העותרים אשר הובעה במכתבי מיצוי ההליכים מעולם לא נענתה על ידי משרד החינוך.** כך גם בחוזרי המנכ"ל של משרד החינוך אין התייחסות לחובה לספק עזרים

מסייעים. בפועל משרד החינוך מספק באופן מוגבל אך ורק סוג מסוים של עזרים - עזרים טכנולוגיים, תוך התעלמות ברורה מעזר נוסף שכל תלמיד עם מוגבלות זקוק לו כדי ללמוד – ספרי לימוד וחומרי לימוד מותאמים.

74. יוער בהקשר זה כי ההכרה דה-פקטו של משרד החינוך באחריותו ל'עזרים מסייעים' טכנולוגיים ולא ל'עזרים מסייעים' לימודיים בסיסיים כספרי לימוד - הנה אבסורדית. העזר הטכנולוגי נועד לסייע בהנגשת חומרי הלימוד. תכלית השימוש במצלמת לוח, בטמ"ס (טלויזיה במעגל סגור), במחשב נייד המחובר לצג ברייל ובעוד מכשירים הינה לאפשר לתלמיד לקרוא את החומר הנלמד. על כן מקרים בהם לא די בעזר טכנולוגי ברי כי באחריות משרד החינוך לספק עזר פיזי אחר דוגמת ספר ברייל מודפס.

לחילופין, ספרי לימוד מונגשים הם 'שירות אחר'

75. המחוקק לא קבע רשימה סגורה של 'שירותים מיוחדים' להם זכאי תלמיד עם מוגבלות. כפי שמציין הסיפא של ס' 20א השר רשאי לקבוע שירותים נוספים. על כן, ולחילופין, גם אם משרד החינוך סבור כי 'עזרים מסייעים' אינם כוללים ספרי לימוד וחומרי לימוד נגישים הרי שמתוקף אחריותו לשילוב ומתוקף סמכותו לקבוע שירותים נוספים, עליו לדאוג לכך שספרי הלימוד וחומרי הלימוד יהיו נגישים לתלמידים עם מוגבלות בראייה, כשירות נוסף.

לסיכום פרק זה, משרד החינוך מחויב להנגיש חומרי למידה לתלמידים עם מוגבלות בראייה מתוקף הזכות לשילוב בחינוך והחובה המוטלת על משרד החינוך להבטיח שילוב זה.

החלטתו השרירותית של משרד החינוך כי 'שירותים מיוחדים' לא כוללים ספרי לימוד וחומרי לימוד נגישים אינה סבירה. **ספרי לימוד, חוברות לימוד, בחינות, דפי עבודה, סיכומים וכו' הינם העזר הבסיסי ביותר בבית הספר עבור כל תלמיד. ואילו תלמיד עם מוגבלות בראייה זקוק לעזר זה בגרסה מותאמת.**

הותרת תלמיד עם מוגבלות בראייה עם עזרים טכנולוגיים אך ללא חומרי למידה נגישים הינה בבחינת לעג לרש. היא משולה להצבת מדרגות בפתח הכניסה למעלית. הטכנולוגיה המשוכללת ביותר אינה אלא אמצעי להנגשת החומר הלימודי, ולא ניתן להסתפק בה אם חומר הלימוד נותר בלתי נגיש. **הזכות לשילוב, אם כן, גוררת אחריה חובה המוטלת על משרד החינוך להבטיח כי כל חומרי הלימוד וההבחנות יהיו נגישים.**

2. הזכות לנגישות בחינוך

כאמור לעיל, אחריותו של משרד החינוך להנגשת חומרי הלימוד נובעת אף מהזכות לנגישות בחינוך, זכות המוקנית לכל תלמיד עם מוגבלות במערכת החינוך. מדינת ישראל עברה בשנים האחרונות מהפכה חקיקתית בתחום הנגישות אשר לא פסחה גם על זכויות של תלמידים בבתי ספר. מדיניות משרד החינוך כלפי תלמידים עם מוגבלות בראייה מהווה הפרה ברורה של חובות הנגישות המוטלות על משרד החינוך, והכל כפי שיורחב להלן.

א. חוק השוויון

76. חוק השוויון אשר נחקק ב-1998 אשר נאמר לגביו כי הוא "דובר אלינו בלשון נאצלה, כמוהו כחוק יסוד" (בג"ץ 6790/98 ענת אברץ נ' פקיד הבחירות לעיריית ירושלים פ"ד נב(5), 323, עמ' 334-335), סימל מהפיכה בכל הנוגע לשילובם של אנשים עם מוגבלות בחברה. העקרונות שביסוד החוק לצד האיסור על הפליה וחובת הייצוג ההולם, היוו כולם הכרזה ברורה כי מקומם של אנשים עם מוגבלות הינו בתוך החברה, כחלק מהחברה וכי על החברה מוטלת חובה לאפשר שילוב זה.

77. בשנת 2005 נוסף פרק שלם וחשוב מאין כמוהו לחוק השוויון אשר מוקדש כולו לנושא הנגישות (להלן: "פרק הנגישות"). לראשונה בישראל, ריכז חוק אחד את עקרונות ההנגשה בכל תחומי החיים הן בנוגע למבני ציבור והן בנוגע לשירותים ציבוריים עבור כל סוגי המוגבלויות. פרק זה נוסח באופן שלדי תוך שהוא מטיל על המשרדים הממשלתיים הרלוונטיים את מלאכת גיבוש התקנות המפורטות בכל עניין ועניין. (בשל האיחור הרב בהתקנת התקנות, הוגשה על ידי העותרים וארגונים נוספים עתירה כנגד משרדי הממשלה, אשר נדונה כעת. בג"ץ 5833/08 נגישות ישראל ואח' נ' שר התחבורה ואח').

78. ההגדרה של נגישות על פי החוק היא רחבה ביותר:

"נגישות – אפשרות הגעה למקום, תנועה והתמצאות בו, שימוש והנאה משירות, קבלת מידע הניתן או המופק במסגרת מקום או שירות או בקשר אליהם, שימוש במתקניהם והשתתפות בתכניות ובפעילויות המתקיימות בהם, והכל באופן שוויוני, מכובד, עצמאי ובטיחותי" (ס' 19 לחוק השוויון).

מאחורי ההגדרה שבחוק עומדת תפיסה מגובשת ומתקדמת של 'נגישות' הרואה בנגישות כלי להשגת צדק חברתי תוך הסרת החסמים הסביבתיים המונעים מאנשים עם מוגבלות מהשתלבות מוצלחת בחברה. החסמים עשויים להיות פיזיים, חושיים, התנהגותיים, מילוליים ועוד.

נגישות אינה רק שירות מותאם לצרכים המיוחדים; היא האמצעי אשר נועד להבטיח שוויון חברתי אמיתי.

79. חובת הנגישות חלה לא רק על מבני ציבור אלא אף על השירות הציבורי הניתן.

- לא די שבית החולים יהיה נגיש, המידע הניתן בו צריך להיות אף הוא נגיש לאנשים עם מוגבלות;
 - לא די שמקלטים לשעת חירום יהיו נגישים פיזית, ההתרעה על הכניסה למקלטים צריכה אף היא להיות מותאמת לאנשים כבדי שמיעה.
- השילוב של מבנה נגיש ושירות נגיש, נועד להבטיח את שילובם והשתתפותם השוויונית של אנשים עם מוגבלות בכל תחומי החיים הציבוריים.

ב. נגישות בחינוך

80. פריצת הדרך במשפט הישראלי בקידום הזכות לנגישות החלה בנגישות לחינוך. **בג"ץ בוצר**, טרם חקיקת חוק השוויון, דן בעתירה שהוגשה על ידי תלמיד בכסא גלגלים אשר בית ספרו לא היה נגיש עבורו. בית המשפט הורה על הנגשת בית הספר תוך שהוא מתייחס לערכים אשר עומדים בלב תפיסת הנגישות בכלל והנגישות לחינוך בפרט:

"במרכזם של ערכים אלה [הערכים החוקתיים – י.ט] עומדים כבודו של הנכה כאדם, והשוויון בינו לבין שאר בני האדם. **ברמת ההפשטה העליונה ניתן לקבוע כי תכלית החקיקה היא לאפשר את שילובו של הנכה בחברה.** מטרתה לאפשר לנכה להשתתף באופן מלא בחיי החברה בכל תחומי החיים. **היא נועדה להגשים את הערך המרכזי של השוויון בכל הנוגע לנכה.** היא נועדה להעניק לנכה **שוויון של הזדמנות.** היא באה לאפשר לנכה **עצמאות ואי-תלות.** היא באה להגן על **כבודו** של הנכה וחירותו על-ידי הבטחת שוויון והשתתפות בחברה בכל תחומי החיים" (שם, עמ' 26).

81. כאמור פרק הנגישות בחוק השוויון מושתת על תפיסת העולם הזו. הוא מורה על הנגשה של רשות הרבים במדינת ישראל: בתי חולים, אוניברסיטאות, בנייני עירייה, בתי כנסת, פארקים, חופי ים ועוד. פרק הנגישות כולל לצד ההסדר הכללי מספר הסדרים פרטניים הנוגעים לתחומים שונים. ההסדרה של הנגישות בחינוך, מגן ועד סיום תיכון, מוסדרת במסגרת פרק נפרד בסימן ז' לחוק.

82. **כאמור הסדרת הנגישות במערכת החינוך היתה ייחודית.** זאת הן מפאת מאפייניה הייחודיים אך בעיקר מפאת שיקולים תקציביים. כפי שנסקר במאמר שנכתב על ידי שניים ממובילי החקיקה בנושא:

"לכל אורך המסע הממושך לקראת חקיקתו של חוק הנגישות, הוויכוח הקשה ביותר שניטש בין אנשים עם מוגבלות לבין משרד האוצר היה בנושא הנגשתם של בתי ספר וגני הילדים... הפשרה עמו הייתה כואבת, והניבה הסדר מינימליסטי, החורג מן הנוף הכללי של חוק הנגישות: החוק קובע, כי בכל בית ספר יותקנו פיר מעלית בבניין מרכזי אחד, ושירותי נכים. הא ותו לא.

להמתקת הגלולה המרה, נעשה כל נסיון לשכלל את השיטה הקיימת של הנגשה אד-הוק: הזכות ל'נגישות פרטנית' עוגנה בחוק, לא רק לגבי תלמיד/ה עם מוגבלות, אלא גם לגבי הורה עם מוגבלות, שבנו לומד באותו מוסד"

(דן אורן ונטע דגן "המהפכה החקיקתית בתחום הנגישות" נגישות החברה הישראלית לאנשים עם מוגבלות בפתח המאה ה-21, 135-154, 155 (דינה פלדמן, יעל דניאל להב ושמואל חיימוביץ' עורכים, 2007).

83. יודגש, הפשרה שהושגה בנוגע לנגישות מערכת החינוך לא היתה בהיקף ההנגשה אלא

במועד ההנגשה. בעוד שבנוגע לשירות ציבורי או מקום ציבורי רגיל, הנגישות צריכה להיעשות מראש (א-פריורית) הרי שבמערכת החינוך הנגישות הא-פריורית הינה מינימליסטית והיא כוללת למעשה שתי הנגשות פיזיות - התקנת פיר מעלית בבניין המרכזי של בית הספר והנגשת שני תאי שירותים בו.

מרכז הכובד של הנגישות במערכת החינוך עבר למועד מאוחר יותר, עם הגיעו של תלמיד עם מוגבלות לבית הספר. או אז מחייב החוק בהתאם לתקנות שיותקנו בנושא, להנגיש את מסגרת הלימודים, ובלשון החוק:

"19לד.

(א) תלמיד עם מוגבלות זכאי לנגישות למקום שהוא מוסד חינוך או גן ילדים, לפי הענין, ולשירות חינוך הניתן על ידי אותו מוסד...

(ב) שר החינוך יקבע הוראות בדבר התאמות הנגישות הנדרשות, בין בדרך כלל ובין לסוגי מוסדות, כדי לאפשר נגישות באופן סביר לתלמיד עם מוגבלות כאמור בסעיף קטן (א); תקנות לפי סעיף זה יכללו הוראות בדבר ביצוע התאמות נגישות בקשר לכל אחד מאלה:

...

(4) אמצעי נגישות לאנשים עם מוגבלות בראיה ובשמיעה, לרבות התקנת אמצעי עזר ושירותי עזר;

"...

כלומר על שר החינוך לקבוע הוראות המסדירות את זכותו של כל תלמיד עם מוגבלות לנגישות לשירותי החינוך, אשר יכללו עבור תלמידים עם מוגבלות בראייה, כדוגמת העותרים דנן, התקנה של אמצעי עזר ושירותי עזר.

84. חוק השוויון מגדיר 'אמצעי עזר ושירותי עזר' באופן הבא :

”אמצעי עזר ושירותי עזר” – לרבות,

(1) ...

(2) קריינים, טקסטים מוקלטים או אמצעים המותאמים לאנשים עם

לקויות ראייה או לקויות למידה ולרבות כיתוב בבריל, בתבליט או

בהגדלה; ...”

כלומר החובה לנגישות פרטנית המוטלת על משרד החינוך כלפי תלמיד עם מוגבלות בראייה כוללת חובה לספק טקסטים מוקלטים, כיתוב בבריל וכן כיתוב בהגדלה. חובה זו היא היא שעומדת בבסיס עתירה זו.

ג. התנערות משרד החינוך מאחריותו על פי חוק השוויון

85. לאור הוראות חוק השוויון, 'תקנות נגישות פרטנית לחינוך' אשר נגזרות מהחובה שבס' 19לד לחוק, היו האכסניא הטבעית להסדרת החובה לספק חומרי לימוד והיבחנות נגישים. כפי שצוין בפרק 'מיצוי ההליכים' זו היתה אף אחת ההצעות של העותרים בפניותיהם למשרד החינוך.

אולם משרד החינוך בחר שלא לכלול במסגרת תקנות אלה כל הסדר בנוגע לדרישת העותרים ובכך הבהיר כי כל נושא הנגשת ספרי הלימוד, חומרי הלימוד ובחינות הבגרות אינה מעניינו. זאת כפי שפורחב להלן.

86. גיבוש טיוטת התקנות לנגישות פרטנית בחינוך ארכה זמן רב. משרד החינוך ניסח טיוטה אשר כללה 'תוספת שלישית' ובה כלל ההתאמות האפשריות שתלמידים עם לקויות ראייה או עיוורון יכולים לבקש. רשימת ההתאמות הנה ארוכה והיא כוללת: סימון מדרגות ומכשולים, שילוט ברייל, התאמת לוח הקיר, כתוביות ברייל על תא התלמיד או קירות הכיתה, התאמה אקוסטית, ערכה טכנולוגית עם מחשב נייד, צג ברייל ותוכנות מחשב ייחודיות, טמ"ס ועוד.

באחת הטיוטות רשימה זו אף כללה התייחסות חלקית לחומרי לימוד - ספרי לימוד בעלי כיתוב מוגדל וחומר לימודי בכתב ברייל.

העתק התוספת השלישית מתוך אחת הטיוטות שהוצגו לעותרים מצורף ומסומן ע/24.

87. אולם בנוסח הסופי אשר הונח על שולחן הוועדה בכנסת ואשר מבטא את עמדת משרד החינוך בנושא, הושמטה כל התייחסות להנגשת חומרי הלימוד. הרשימה בתוספת השלישית (ע/20) כוללת 24 פריטי הנגשה בבית הספר, ואף אחד מהם אינו מתייחס לנגישות החומרים עצמם.

שתיקת התקנות בנוגע לחומרי לימוד רועמת. על אף החובה הברורה בחוק לספק טקסטים מוקלטים, בברייל או בכיתוב מוגדל, על אף התחייבות משרד החינוך בפני העותרים להסדיר נושא זה בתקנות (ע/18), ועל אף פניות הארגונים למשרד החינוך בנושא זה - נמנע משרד החינוך מלכלול חובה זו בתקנות ולמעשה עומד הוא על סירובו בנושא.

קישור לטיוטת התקנות באתר הכנסת:

<http://portal.knesset.gov.il/Com28avoda/he-IL/CommitteeDesk/avoda24122009.htm>

88. **השמטת החובה להנגיש את חומרי הלימוד מתקנות הנגישות של משרד החינוך הינה אבסורדית ודי להשוותה לתקנות אחרות המותקנות מכוח חוק השוויון.**

תקנות הנגישות לשירות (אשר אינם כוללים שירותי חינוך לאור ההסדר הפרטני בנוגע לחינוך) נדונות בימים אלה בכנסת. התקנות כוללות סעיפים רבים אשר דנים בחובה של נותן שירות ציבורי להנגיש את מוצריו ואת המידע שברשותו עבור אנשים עם מוגבלות בראייה. כך למשל:

- **מידע על שירות ציבורי** - במסגרת טיוטת התקנות שהוגשה על ידי משרד המשפטים, כל גוף שנותן שירות ציבורי והמספק מידע לכלל הציבור, צריך להנגיש את המידע לבקשת אדם עם מוגבלות בראייה. בין היתר מחויב נותן השירות למסור את המידע בקובץ קול; באמצעות הקראה; בכתב ברייל; וכן בקובץ דיגיטלי הניתן להמרה לברייל במחשב או להקראה באמצעות תוכנת הקראה.

כמו כן כוללות תקנות הנגישות לשירות הוראות רבות בנוגע לחובותיהם הספציפיות של נותני שירות ציבורי:

- **מסעדה פרטית** - מחויבת בהדפסת תפריט ברייל עבור לקוחותיה (סימן י"ח לתקנות נגישות השירות);

- **ספריות ציבוריות** - מחויבות בהפקת גרסאות נגישות של ספריהן לבקשת אדם עם מוגבלות בראייה, ובכלל זאת גרסה בהקלטה, דפוס נגיש, כתב ברייל או ספר אלקטרוני (שם, סימן י"ב);

- **נותן שירותי הארחה** - חייב לספק לאדם מפה בדפוס נגיש של בית ההארח (שם, סימן ט"ז);

- **בתי תפילה** - מחויבים במתן ספרי תפילה בדפוס נגיש (שם, סימן ט"ו).

ואילו משרד החינוך, גוף ממשלתי אשר מספק את אחד השירותים הציבוריים החיוניים ביותר, מתנער מאחריותו ומחובתו מכוח חוק השוויון ומסרב לכלול את הנגשת חומרי הלימוד בתקנות.

קישור לנוסח העדכני של תקנות נגישות השירות :

<http://portal.knesset.gov.il/Com28avoda/he-IL/CommitteeDesk/avoda24122009.htm>

89. לסיכום, פרק הנגישות בחוק השוויון מציב רף חדש אשר כלל הגופים הציבוריים במדינה נדרשים לעמוד בו בכל הנוגע להתאמה ונגישות. משרד החינוך קיבל הקלה בחקיקת תקנות הנגישות, בכך שההנגשה נעשית רק עם הגעת התלמיד לשער בית הספר. אולם דווקא משום כך, החובה הקונקרטית של משרד החינוך כלפי תלמיד עם מוגבלות צריכה להיות ברורה וחד משמעית.

לא ייתכן כי תלמיד יכתת רגליו בין גופים שונים דוגמת הספרייה לעיוורים, המרכז לעיוור, מו"לים פרטיים ותורמים שונים, ויאלץ להסתפק באלתורים מקומיים, כדי לקבל חלקיקי התאמות. על משרד החינוך ועליו בלבד צריכה להיות מוטלת האחריות המלאה להנגיש ספרי לימוד, חומרי לימוד ובחינות בגרות.

לסיכום הדברים עד כה, החובה המוטלת על משרד החינוך להנגיש את חומרי הלימוד הנגשה מלאה, נגזרת הן מכוח חוק חינוך מיוחד והזכות לשילוב והן מכוח חוק השוויון והזכות לנגישות. תחום אחריות הרה חשיבות זה, המעוגן בשני דברי חקוק מרכזיים, נותר ללא כל הסדרה ראויה מצד משרד החינוך מזה שנים.

מתוך נקודת מוצא נורמטיבית זו נתייחס בנפרד לכל אחד מהסעדים המבוקשים בעתירה ולמקור האחריות הקונקרטי בנוגע להם.

3. ספרי לימוד נגישים

בפרק זה יבקשו העותרים לבסס את אחריות משרד החינוך לספרי לימוד וכן לדחות את טענת המדינה כי הספרייה לעיוורים בנתניה היא המענה הראוי לדרישות העותרים.

א. האחריות הקונקרטית של משרד החינוך לנגישות ספרי לימוד

90. לא יכולה להיות מחלוקת כי חובת משרד החינוך להבטיח חומרי לימוד פנימיים ובחינות בגרות מצויה באחריותו הישירה. אולם באשר לספרי לימוד, טוען משרד החינוך כי אלו אינם באחריותו. כפי שכל תלמיד נדרש לרכוש את ספריו באופן פרטי כך גם תלמיד עם מוגבלות בראייה צריך להסתדר בכוחות עצמו, כל על פי המשיב.

91. העותרים חולקים מכל וכל על טענה זו של משרד החינוך. ראשית, וכפי שנטען לעיל, פרק השילוב בחוק חינוך מיוחד ופרק הנגישות בחוק השוויון, מטילים חובה מלאה על משרד החינוך להבטיח נגישות של ספרי הלימוד.

אולם בנוסף לכך, משרד החינוך חב חובה סטטוטורית ונורמטיבית בכל הנוגע לספרי לימוד, אשר אין הוא יכול להתכחש לה, כפי שיורחב להלן.

92. מבחינה סטטוטורית נושא משרד החינוך בשני תפקידים בנוגע לספרי הלימוד שבמערכת החינוך הממלכתית:

א. אישור ספרי הלימוד – משרד החינוך עובר על ספרי הלימוד המופקים מדי שנה ומחליט האם לאשר אותם. רק ספרים מאושרים יכולים להיכלל בתכנית הלימודים של בית הספר. עוד קובע משרד החינוך, במסגרת אישורו, את המחיר המירבי של כל ספר לימוד.

ב. פיקוח על השימוש בספרי הלימוד – משרד החינוך מפקח על השימוש בפועל בספרים מאושרים בלבד.

חובותיו אלו של משרד החינוך מעוגנות במספר הוראות חוק כפי שיפורט בקצרה להלן.

93. ס' 4(ב) לחוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953 קובע כי:

"מי שהשר הסמיך לעניין זה מבין עובדי משרדו (בסעיף זה – הגוף המוסמך), יקבע, לעניין תכניות לימודים, **את רשימת ספרי הלימוד המאושרים לשימוש במוסדות חינוך**".

כלומר מתפקידו של משרד החינוך לאשר ספרי לימוד אשר יילמדו בבתי הספר. תקנה 21 לתקנות חינוך ממלכתי (סדרי הפיקוח), התשי"ז-1956 קובעת כי מוסד לא יעשה שימוש בספרי לימוד ובספרי עזר במידה ואלו לא אושרו על ידי המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך. כך גם סעיף 28(א) לחוק פיקוח על בתי ספר, תשכ"ט-1969 קובע כי:

"תכנית הלימודים, **ספרי הלימוד, ספרי העזר**, עזרי הלימוד וההישגים הלימודיים של בית הספר **יהיו נתונים לפיקוחו של שר החינוך והתרבות** ויתאימו להוראות הכלליות הנהוגות באותו סוג של בית ספר"

בנוסף מתוקף סעיף 12 לחוק פיקוח על מחירי מצרכים ושירותים, התשנ"ו-1996 רשאי שר החינוך בתיאום עם שר האוצר לפקח על מחירי ספרי הלימוד.

לסיכום, החוק מטיל על משרד החינוך לאשר את ספרי הלימודים אשר יילמדו בתכנית הלימודים.

94. **הליך אישור ספר לימוד** - מתוקף חובותיו אלו של משרד החינוך, פורסם חוזר מנכ"ל תשס"ו א/3 אשר מסדיר את אופן אישור ספרי הלימוד. תהליך קבלת האישור מתחיל עם הגשת ספר הלימוד על ידי המו"ל או מחבר הספר למשרד החינוך. הספר מוגש במספר עותקים ועובר הערכה של שלושה אנשי מקצוע שונים. בתוך 90 יום ממועד הגשת הספר לאישור, הממונה צריך להכריע האם לאשר את הספר, לפסול אותו או להתנות את האישור בתיקונים או בתנאים נוספים.

העתק חוזר מנכ"ל תשס"ו א/3 מצורף ומסומן ע/25

95. הקריטריונים לאישור ספרי לימוד על ידי משרד החינוך הם תכניים, צורניים וטכניים:

- **בהיבט התכני** - על הממונה לבחון האם התוכן מתאים לתכנית הלימודים התקפה, האם הוא מדויק, האם יש בו ייצוג נאות של שני המינים, האם אין בו פגיעה במיעוטים או בקבוצה כלשהי והאם אין בו פרסומת סמויה.
- **בהיבט הצורני** - על הממונה לבחון באופן כללי האם "צורתו נאה והולמת את דרכי החינוך וההוראה". **במקביל כולל החוזר מספר רב של הוראות הנוגעות להיבטים צורניים.** על הממונה לוודא כי הספר ערוך עריכה לשונית; כי מחירו אינו עולה על המחיר המרבי שפורסם בחוזר מנכ"ל; כי אם תלמידים ירכשו כל חלק בנפרד, המחיר של כל כרך יהיה יחסי לחומר השלם; כי ספר לא יכלול מעל 200 עמודים לתלמידי כיתות א'-ג' ו-300 עמודים לתלמידי כיתות ד'-ו' (כל אלו מוסדרים בס' 4 לחוזר מנכ"ל). ועוד, הממונה רשאי להתנות את אישור הספר בהתחייבות מצד המו"ל שלא לפרסם מהדורה מחודשת של הספר בתקופת תוקפו של האישור.
- **מפרט טכני** - בנוסף כולל חוזר המנכ"ל מפרט טכני מפורט הנוגע לספרי לימוד המוגשים לאישור – בחוזר מובאות הוראות מפורטות בנוגע למחיר נייר הפנים, משקל נייר העטיפה, אחוז העמודים הצבעוניים, ניצול השטח המרבי של לוח הדפוס, והחובה על שימוש בכריכה רכה.

אם כך משרד החינוך מאשר את ספרי הלימוד בהתחשב בשיקולים שונים אשר הינם חשובים בעיניו. בהתאם לנוהל זה, מפרסם משרד החינוך מדי שנה חוזר מנכ"ל ובו רשימת הספרים המאושרים והמחיר המרבי עליהם.

96. לאור אחריותו של משרד החינוך לאישור ספרי הלימוד על כלל ההיבטים התכניים, הצורניים והטכניים, ולאור אחריותו, כפי שנטען, להבטחת נגישותם של ספרי הלימוד, אין הוא יכול להתנער מאחריותו להבטיח כי ספרי לימוד מאושרים יהיו זמינים גם במהדורה נגישה לתלמידים עם מוגבלות בראייה, ולעשות שימוש בסמכויות הפיקוח הנתונות לו מכוח החוק כלעיל, לצורך אכיפתה.

כפי שמשרד החינוך דואג לבריאות האורתופדית של תלמידיו כאשר הוא מגביל את כמות העמודים שיכולים להיכלל בכרך אחד;

וכפי שהוא דואג לשוויון בחינוך בין עניים לעשירים כאשר הוא מגביל את מחיר הספרים; וכפי שהוא מבקש לעודד שימוש חוזר בספרים קיימים ועל כן מגביל את האפשרות של מו"ל להדפיס הדפסה חוזרת של ספר הלימוד או להימנע מלפרסם מהדורה מחודשת;

כך גם מוטלת על משרד החינוך החובה לדאוג לשוויון של תלמידים עם מוגבלות בראייה וכי ספרי הלימוד המאושרים יהיו נגישים לתלמידים עם מוגבלות.

97. על כן יש לדחות את טענת משרד החינוך כי סוגיית ספרי הלימוד אינה בתחום אחריותו. אמנם רכישת ספרי הלימוד מוטלת על הורי התלמיד, ועל כך אין עוררין במסגרת עתירה זו, אך האחריות על קיומם של ספרי לימוד נגישים במחירים שווים, מוטלת על משרד החינוך. הן כמי שמאשר את הספרים והן כמי שמפקח על השימוש בהם.

98. השפעתו של משרד החינוך על נגישות ספרי הלימוד אינה מוגבלת רק לחינוך הממלכתי והיא משתרעת אף על החינוך המוכר שאינו רשמי. סעיף 9 לחוק פיקוח על בתי ספר, תשכ"ט-1969, מונה שיקולים אשר ישקול מנכ"ל משרד החינוך בטרם יתן רשיון להפעלת בית ספר מוכר שאינו רשמי. בין היתר בוחן המנכ"ל את תכנית הלימודים ומערכת השיעורים בבית הספר. במסגרת תפקידו כרגולטור יכול משרד החינוך להתנות את מתן האישור לרשיון בכך שתכנית הלימודים תתבסס על ספרי לימוד נגישים.

99. **לבסוף משרד החינוך אינו מסתפק באחריותו כגורם מאשר ומפקח. בשנים האחרונות מגביר משרד החינוך את מעורבותו גם ברכישת ספרים עבור תלמידים, היינו הפיכתם לנגישים וזמינים עבור כלל תלמידי ישראל.**

100. בשנת 2000 נחקק חוק השאלת ספרי לימוד, תשס"א-2000, אשר מטרתו מתוארת בדברי ההסבר להצעת החוק:

"כיום במרבית בתי הספר בישראל מוטל על התלמידים לרכוש את ספרי הלימוד.... נטל זה הוביל בעבר לכך שתלמידים רבים, שלא היתה למשפחתם יכולת כלכלית לרכוש את ספרי הלימוד, נעדרו מבתי הספר... מטרתו של חוק זה למנוע תופעות כאלה כמו גם להוזיל במידה ניכרת למיליון וחצי תלמידים את העלויות ברכישת ספרי לימוד וזאת באמצעות תכנית השאלת ספרי לימוד" (הצעת חוק השאלת ספרי לימוד, התש"ס-2000, ה"ח 2910)

החוק והתקנות שהותקנו מתוקפו קובעים שכל בית ספר רשאי להשתתף בתכנית השאלת ספרי לימוד בהינתן הסכמה של רוב ההורים, וכי לרשות בית הספר יעמוד תקציב חד-פעמי שיסייע ברכישה הראשונית של ספרי הלימוד. שר החינוך הוא הממונה על ביצוע החוק. על פי נתוני מרכז המחקר של הכנסת, בשנת 2004 העלות הכוללת של הפרויקט עמדה על 12 מליון ₪. לאחרונה, כחלק מהמלצות דוח טרכטנברג, הומלץ להקצות סכום של 150 מליון ₪ לבסיס תקציב משרד החינוך בשנת 2012 ותוך שנתיים להגיע לתוספת של 500 מליון ₪ לבסיס התקציב שנועדה לסבסוד ספרי לימוד על ידי משרד החינוך.

העתק מסמך רקע בנושא "השאלת ספרי לימוד" של מרכז מחקר ומידע של הכנסת מצורף ומסומן ע/26.

העתק העמודים הרלוונטים מדוח הוועדה לשינוי כלכלי וחברתי (דוח טרכטנברג) מצורף ומסומן ע/27.

101. הוי אומר, משרד החינוך הכיר באחריותו להבטחת זמינות ספרי הלימוד לכלל התלמידים, במקרה זה על רקע פערים כלכליים. יודגש, **שבעניין זה לא הפנה משרד החינוך את התלמידים לעמותות שונות אלא הכיר באחריותו למציאת פתרון**. כך ראוי היה שייעשה גם לעניינו, כאשר מדובר בתלמידים אשר בשל מוגבלותם אינם יכולים להיעזר בספרי הלימוד. הפניית התלמידים לשירותי עמותות שונות והותרתם בפועל עם מענה חלקי וחסר אינה אלא התנערות ברורה מאחריות.

102. דוגמה נוספת ממזרח ירושלים מדגימה כי משרד החינוך עסק בעבר ועוסק עדיין בהספקת ספרי לימוד משיקולי מדיניות שונים. משרד החינוך באמצעות מנח"י מדפיס בעלות שנתית של 2.5-3 מליון ₪ ספרי לימוד במזרח ירושלים במסגרת הפיקוח שלו על תכני הלימוד הפלסטיניים המשמשים בבתי הספר הרשמיים במזרח ירושלים. ברי כי מדובר בסוגיה שונה לחלוטין אולם היא מדגימה היטב כי הטלת האחריות על משרד החינוך להנגשת ספרי לימוד, לא תהא בבחינת חידוש בכל הנוגע לתחומי האחריות של המשרד.

העתק העמודים הרלוונטים מדוח מרכז המחקר והמידע של הכנסת בנוגע למערכת החינוך במזרח ירושלים מצורף ומסומן ע/28.

103. לבסוף, בעבר הכיר משרד החינוך באחריותו לספק ספרי לימוד לתלמידים עם מוגבלות בראייה. בשנת 2000 פרסם משרד החינוך מכרז שעניינו הנגשת ספרי לימוד עבור תלמידים עיוורים ולקויי ראייה, בדיוק כפי שנדרש בעתירה זו (ע/5). מסיבות שאינן ידועות לעותרים מכרז זה לא יצא לפועל, אולם עיון במכרז מראה כי משרד החינוך הכיר והוציא לפועל את אחריותו לנגישות ספרי לימוד עוד לפני חקיקת פרק הנגישות בחוק השוויון.

104. לסיכום, משרד החינוך אחראי מכוח חוק על אישור ספרי הלימוד ובכלל זאת אישור הפורמט בו נמכרים הספרים. על כן גם מתוקף חובה זו עליו להבטיח כי ספרי הלימוד וחבורות הלימוד יימכרו גם בגרסה נגישה לתלמידים עם מוגבלות.

בנוסף, משרד החינוך הכיר באחריותו לפתור את בעיית העלות הגבוהה של ספרי לימוד באמצעות פרויקט השאלת ספרים. היא הנותנת כי אחריות משרד החינוך ביחס לספרי הלימוד משתרעת גם על הבטחת זמינות הספרים לתלמידים וגם לנגישותם. לבסוף משרד החינוך הכיר בעבר באחריותו לנגישות של ספרי לימוד, ומטעמיו הוא החליט לסגת בו מטיפולו בנושא.

ב. הספרייה לעיוורים

105. כאמור משרד החינוך בתשובותיו ציין כי הספרייה לעיוורים היא הגוף האחראי לנושא זה. לדברי משרד החינוך מדובר בגוף אשר נמצא "באחריות מנהלית, מקצועית ותקציבית של משרד התרבות והספורט" ואשר מכיר באחריותו לספק ספרי לימוד לתלמידים. לדברי משרד החינוך די בהידוק קשרי העבודה בין משרד החינוך לספרייה לעיוורים כדי לצאת ידי חובתו בנושא.

106. העותרים דוחים תשובה זו בכל תוקף. הפניית העותרים לעמותה לשם מימוש זכותם שבחוק מהווה התנערות בוטה מאחריות משרד החינוך, כפי שiorחב להלן.

107. הספרייה לעיוורים הינה עמותה וככזו היא מגדירה את מטרותיה ומתעדפת את משימותיה. הספרייה אינה מקבלת כל תקציב ממשרד החינוך והתקציב שהיא מקבלת ממשרד התרבות נועד להנגשה של ספרי קריאה, ספרות יפה, כתבי עת ועוד.

108. יודגש, גם אם משרד החינוך היה מקצה תקציב לספרייה לעיוורים לא היה די בכך, שכן בעוד הביצוע של ההנגשה יכול להיות מופקד בידי עמותה כגון הספרייה לעיוורים, הרי שהאחריות המנהלית להנגשה והסדרת ההנגשה – קביעת הסדרים מחייבים, קביעת לוחות זמנים, קביעת סטנדרטים של איכות ופיקוח על אכיפתם – צריכה להיות של משרד החינוך.

109. כמו כן מסקירת הפרק העובדתי, עולה בבירור כי תלמידים רבים אינם מקבלים מענה ראוי, גם לא מהספרייה לעיוורים, בכל הנוגע לספרי לימוד נגשים. עצימת העיניים של משרד החינוך בעניין זה וטענתו כי די במענה של הספרייה לעיוורים הינה מנותקת מהמציאות היומיומית והעגומה של כ-1,250 תלמידים עם מוגבלות בראייה.

110. עם זאת, לאור עמדת המדינה כי הספרייה לעיוורים נותנת מענה הולם לצרכי תלמידים עם מוגבלות, יבקשו העותרים להצביע על 11 מגבלות בעבודת הספרייה (בהתבסס על היכרות העותרים עם עבודת הספרייה ושיחה שהתקיימה עם מנכ"ל הספרייה ביום 31.8.10), אשר מבהירות מדוע ללא הטלת האחריות על משרד החינוך, תלמידים עם מוגבלות בראייה ימשיכו לסבול מהיעדר נגישות לספרי לימוד:

א. **הספרייה הינה עמותה ולא גוף של המדינה** – הספרייה לעיוורים כעמותה פרטית אינה מחוייבת באופן כלשהו להנגיש ספרי לימוד. מדובר בגוף המשרת ציבור שלם של אנשים עם מוגבלות בראייה, רובם הגדול בגירים. כך, **מתוך 10,000 המנויים שלה רק 120 הינם תלמידים עיוורים אשר זקוקים להנגשה של ספרי לימוד.** בהיותה עמותה פרטית, ובהעדר הסכם כלשהו בין משרד החינוך לביתה, מגדירה לעצמה הספרייה את סדרי העדיפויות שלה בהתאם לצרכי האוכלוסייה אותה היא משרתת, לתקציבה ולתפיסתה המקצועית. פועל יוצא הוא כי הספרייה אינה מחויבת, ואף אינה יכולה, להיענות לפנייה של כל תלמיד המבקש להמיר את ספרי לימודיו והיא רשאית לעשות תיעדוף פנימי. כמו כן היא אינה מחויבת לספק ספרים לקורא תוך זמן מסוים, ממילא לא לתאריך היעד של תחילת שנת הלימודים.

ב. **הספרייה אינה מתוקצבת על ידי משרד החינוך** – משרד החינוך אינו מתקצב כלל את הספרייה. המימון של משרד התרבות, שנועד מלכתחילה לציבור הכללי של אנשים עם מוגבלות בראייה, ולא לתלמידים, עומד על כ-3.7 מליון ₪ לשנה ומוקצה להנגשת ספרי הקריאה והעיון, כחלק מאחריות משרד התרבות לתחום הספריות הציבוריות, תחום אשר אינו כולל ספרי לימוד.

ג. **מגבלה של זמן** – הספרייה אינה יכולה להתמודד עם מגבלות הזמן הנלוות להנגשה של ספרי לימוד. רשימות הספרים מועברות על ידי ההורים רק בחודש יולי והספרייה אינה מצליחה להמיר את כל ספרי הלימוד עד תחילת ספטמבר. על כן ספרים רבים אינם מוכנים עד תחילת שנת הלימודים.

ד. **לספרייה מגבלה תקציבית משמעותית** - תקציב הספרייה הנו מוגבל ובשנים האחרונות הספרייה נקלעה לקשיים כלכליים ולתקציב גרעוני. אלו משפיעים על יכולתה לתת מענה מלא לצרכי קהל לקוחותיו.

ה. **היקף עצום של ספרי לימוד** - על פי דיווחים בתקשורת ישנם כיום 4,748 ספרי לימוד מאושרים על ידי משרד החינוך, שהם כ-20 ספרי לימוד בממוצע לכל מקצוע. משמעות הדבר היא כי אילו היתה הספרייה לעיוורים צריכה או רוצה לקחת את התחום תחת חסותה היא היתה אמורה להגיש כמות עצומה ומגוונת של ספרי לימוד. ואילו בממוצע סך ספרי הלימוד שהספרייה מנגישה מדי שנה עומד על כ-150 כותרי לימוד חדשים בברייל ועוד כ-40 הקלטות אודיו. ברי, כי ישנו פער אדיר בין הצורך של התלמידים לבין יכולתה של הספרייה לעמוד בדרישות.

העתק כתבה בנושא שהתפרסמה במעריב מיום 22.7.11 מצורף ומסומן ע/29

ו. **מגוון התאמות נדרשות** - סוג ההתאמה הנדרשת עבור כל ספר משתנה בהתאם לצרכי התלמיד. יש ותלמיד יצטרך ספר ברייל, יש ויצטרך ספר בכתב מוגדל ויש שיצטרך ספר מוקלט. ואילו כיום, עיקר פעילות הספרייה בכל הנוגע לספרי לימוד מתמקד בהמרה לברייל. מעט ספרים מומרים לאודיו. ואילו הספרייה אינה ממירה כלל, ספרים לכתב מוגדל.

ז. **אופן ביצוע ההמרה לברייל הינו מיושן** - המוליים של ספרי הלימוד אינם מעבירים גרסה דיגיטלית מטעמיהם שלהם ואין לספרייה כל דרך חוקית לחייב אותם בדבר. בלית ברירה נאלצת הספרייה להקליד מחדש את הספרים לצורך הפקת מהדורת ברייל. שיטת עבודה זו הינה יקרה, איטית, מיושנת, פותחת פתח לטעויות דפוס והשמטות, והיא מוסיפה כחודש ימים עבודה על כל ספר.

ח. **מענה מצומצם במתמטיקה** - הספרייה לעיוורים מעסיקה עובדת אחת בלבד להמרה של ספרי מתמטיקה לברייל. כפועל יוצא, הספרייה מנגישה מדי שנה רק כ-3 (!) ספרי לימוד במתמטיקה.

ט. **מגבלה של שפה** - הספרייה ממירה ספרים בעברית, ערבית, אנגלית ורוסית. תלמידים אשר לומדים שפות זרות כגון צרפתית, אינם יכולים להיעזר בשירותי הספרייה.

י. **קושי ייחודי בספרי מדעים** - המרה של ספרי מדעים הכוללים תרשימים, נוסחאות וגרפים (במקצועות מתמטיקה, גיאוגרפיה, פיזיקה, כימיה ועוד) הינה מורכבת יותר. על כן המרה של ספרים אלו אורכת זמן רב יותר.

יא. **ריבוי מהדורות** - משיקולי יעילות הספרייה לעיוורים מעדיפה שלא לתרגם לברייל ספרים שיצאו במהדורה נסיונית הגם שמדובר בספר שתלמידים זקוקים לו במערכת החינוך. כמו כן בשל ריבוי המהדורות, ספרים שהספרייה המירה בעבר, מאבדים את הרלוונטיות שלהם תוך מעט מאוד זמן.

111. התנערות משרד החינוך מאחריותו והטלתה על הספרייה לעיוורים עלתה בעבר כסוגיה בעייתית במסגרת הדיון בועדה לזכויות הילד. כפי שהקשה חה"כ דב חנין :

"מדוע נקבע הסדר לפיו האחריות להפקת ספרי הברייל נמצאת בידי הספרייה לעיוורים?... זה לא עניינה של הספרייה המרכזית, עם כל הכבוד לה והחשיבות שלה, אלא עניינו של משרד החינוך, כך נדמה לי?"
(עמ' 7 לדיון, ע/2)

ובהמשך הדיון סיכם ואמר :

"ספרי הברייל והספרים המוגדלים, לפי דעתי ברמה העקרונית צריכים להיות באחריות משרד החינוך... אני יודע שאתם לא מדפיסים בעצמכם את ספרי הלימוד... מבחינתי אין שום בעיה, בוודאי במודל הקיים היום, שתחליטו להדפיס את ספרי הלימוד באמצעות התקשרות עם גורמים חיצוניים שידפיסו עבורכם את הספרים. אבל מבחינתי הכתובת לתלמידים באשר לספרי ברייל וספרים מוגדלים היא משרד החינוך".
(עמ' 15 לדיון, ע/2)

112. לסיכום, הספרייה לעיוורים אף לשיטתה אינה מהווה הכתובת המתאימה להסדר סוגיית נגישות ספרי הלימוד. בעוד היא מחזיקה בידע המקצועי בכל הנוגע להנגשה, הרי שהיא אינה מסוגלת במגבלות הרבות שנמנו לעיל, לתת מענה הולם לתלמידים עם מוגבלות בראייה. רק משרד החינוך, כרגולטור וכמי שאחרי לתחום הנגישות, יכול וצריך לשאת באחריות להבטחת ספרי לימוד נגשים. משרד החינוך מתכבד להיעזר בשירותי הספרייה לעיוורים כמו גם בשירותי גופים נוספים העוסקים בהנגשה, אולם האחריות תיוותר שלו, ושלו בלבד.

4. נגישות חומרי לימוד

113. משרד החינוך אינו מתנער מאחריותו להנגשת חומרי לימוד, אולם בתשובותיו השונות ציין כי המענה לחובת הנגישות ניתן באמצעות המורה התומכת אשר מנגישה את חומרי הלימוד של התלמיד. כנגד עמדה זו יבקשו העותרים לטעון כי מדובר בפתרון שגוי אשר אינו עומד במבחן המעשה.

114. מורה תומכת הינה מורה לחינוך מיוחד עם מומחיות בתחום המוגבלות בראייה. תפקידי המורה התומכת לא הוסדרו, למיטב ידיעת העותרים, בחוזר מנכ"ל אולם הם נכללים בתיאור הכללי של תפקידי כלל המורים התומכים אשר נוגעים גם למוגבלויות אחרות. בסעיפים 15.2-15.4 לחוזר מנכ"ל תשס"ח ד/3 מצויין כי המורה התומכת עשויה לסייע במספר תחומים :

הוראה, אבחון, הנחיית הצוות המקצועי, סיוע תמיכה בשימוש במכשירים מיוחדים והתאמת תכני הלימוד (הכוונה להתאמה של התוכן עצמו לדוגמה התאמה לתלמיד עם לקות למידה). למורה זו אין תחליף. אם תעסוק המורה בהנגשה טכנית של חומר, לא ימולא מקומה על ידי גורם אחר, ופירוש הדבר פגיעה נוספת בתלמיד.

העתק הסעיפים הרלוונטיים מחוזר המנכ"ל מצורף ומסומן ע/30.

חוזר המנכ"ל המלא בנושא 'תכנית השילוב במסגרות החינוך הרגילי' (תשס"ח 3/ד) מופיע באתר האינטרנט של משרד החינוך ב:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/1/1-2/HoraotKeva/K-2008-3d-1-2-37.htm>

115. יוער, כי בדיונים קודמים בנושא זה לא טען משרד החינוך כי תפקיד המורה התומכת הינו להנגיש את חומרי הלימוד הפנימיים. כפי שציין משרד החינוך בפני מרכז המחקר של הכנסת:

"מטרת הטיפול על ידי מורה תומכת היא להקנות לתלמיד ולסביבה החינוכית שבה הוא לומד את המיומנויות והכלים הדרושים לתפקוד עצמאי במסגרת בית הספר" (עמ' 4 מתוך המחקר, ע/1)

כך גם בפירוט התפקידים, כפי שזה הובא בפני הוועדה לזכויות הילד (עמ' 7, ע/2), ציינה נציגת משרד החינוך כי המורה התומכת פועלת בארבעה מסלולי תמיכה אשר אף אחד מהם לא כלל הנגשה של חומרי הלימוד.

נדמה אם כן, כי מדובר בטענה שנטענה במסגרת מיצוי ההליכים כדי לתת מענה מאולתר לבעיית העומדת בלב העתירה, מבלי שנשקלו ברצינות ההשלכות הבעייתיות הכרוכות בהפיכת המורה התומכת ל'מנגישה' הטכנית של חומרי הלימוד של תלמידים עם מוגבלות בראייה, זאת כפי שיפורט להלן:

116. ראשית, הנגשת חומרי לימוד באה על חשבון עבודתה החיונית של המורה התומכת.

לתלמיד עיוור מוקצות 6 שעות שבועיות של מורה תומכת, ותלמיד עם לקות ראייה זכאי אף לפחות שעות (בממוצע 2.03 שעות שבועיות לתלמיד). ואילו חומרי לימוד פנימיים ניתנים מדי יום, במקצועות השונים, על ידי המורים השונים. כך למשל עדי קושניר, עותר מס' 5, לומד 39 שעות שבועיות הכוללות מספר רב של מקצועות וחומרי לימוד. בשל העובדה כי חומרים אלה לא מופקים בגרסה נגישה מלכתחילה, נאלצות המורות התומכות לכלות את זמןן על הנגשת החומר ובכלל זאת הקלדתו מהתחלה, זאת על חשבון תפקידן האמיתי – שיפור תפקוד הראייה, שימוש בעזרים טכנולוגיים, סיוע בהתנהלות החברתית, וייעוץ של אנשי הצוות החינוכי. כפועל יוצא וכפי שתואר בפרק העובדתי, חלק ניכר מההנגשה נעשה על ידן בזמן החופשי.

למעשה חלק מתפקידי המורה התומכת הוא להטמיע בקרב צוות המורים את חובתם להקפיד על כך שחומרי הלימוד יסופקו באופן נגיש.

117. שנית, הטלת חובת ההנגשה על המורה התומכת מביאה לפגיעה בעצמאותו של התלמיד.

חוק השוויון ופרק הנגישות הביאו לשינוי בתפיסת המוגבלות. אם בעבר האדם נדרש להתאים את עצמו לסביבתו הרי שכעת הסביבה נדרשת להתאים את עצמה לצרכיו. משמעות הדבר היא כי חומר המחולק לתלמידי הכיתה צריך להיות נגיש מלכתחילה, ועל צוות ההוראה לאפשר לתלמיד עצמאות מקסימלית בשילובו בכיתה. הסתמכותו של התלמיד על הנגשת המורה התומכת, מפתחת לא רק תלות בגורם בעל משאבי זמן מוגבלים, אלא מבודדת אותו למעשה מיתר חברי הכיתה. פתרון משרד החינוך בעניין זה משול להקצאת סייעת או מורה תומכת לתלמיד עם מוגבלות פיזית שתסייע לו בעלייה במדרגות, זאת במקום להתקין מעלית בבית הספר.

כפי שעולה מהפרק העובדתי אכן הפתרון של משרד החינוך מביא ליצירת תלות מצד התלמידים העיוורים ולהגבלת עצמאותם. העותרים מתארים תלות במורה התומכת והסייעת אשר יוצרת הבדלה מיותרת בינם לבין חבריהם לכיתה. תלות זו פוגעת בעצמאות ובשוויון.

118. לסיכום הפתרון המוצע על ידי משרד החינוך - הנגשה על ידי מורה תומכת - בא על חשבון תפקידים אחרים אשר דורשים את מומחיותן, ואשר הינם חיוניים לשם קידומו של התלמיד עם מוגבלות בראייה ושילובו.

119. בנוסף, תשובת המדינה בעניין זה אינה עומדת במבחן המעשה. בפועל תלמידים עם מוגבלות בראייה נאלצים להתמודד עם חומר לימודי אשר אינו נגיש, בשל מחסור בשעות תמיכה וריבוי החומר הדורש הנגשה.

120. אל מול הצעת משרד החינוך, מוצע פתרון העותרים אשר הינו פשוט, יעיל ובעיקר תואם תפיסה של שילוב כלפי תלמידים עם מוגבלות.

בהינתן עזרים טכנולוגיים מתאימים צוות ההוראה יכול להבטיח את נגישות החומר הלימודי בפשטות. כל שנדרש הוא כי חוברת העבודה, דף העבודה או הבוחן יהיו זמינים גם בגרסה דיגיטלית דהיינו בקובץ מחשב, בגרסה ידידותית לתכנת הברייל או לתכנת הקראה. בהינתן מדפסת ברייל בבית ספר, ניתן להדפיס כל קובץ רגיל בגרסת ברייל. כך גם באמצעות מכונת הצילום הבית ספרית ניתן להגדיל את חומר הלימוד. לבסוף באמצעות תכנת הקראה על המחשב, ניתן להשמיע את החומר הלימודי.

121. על כן תביעת העותרים כי משרד החינוך יעגן בנוהל את אופן ההנגשה של חומרי לימוד עבור תלמידים עם מוגבלות בראייה, שלא על בסיס המערך המצומצם ממילא של המורות התומכות אלא על בסיס המצאה של קובץ דיגיטלי.

5. הזכות להבחן בבחינות בגרות

122. הזכות להיבחן בבחינות בגרות מעוגנת בס' 9 לחוק זכויות התלמיד, תשס"א-2000:

"כל תלמיד זכאי להיבחן בבחינת בגרות ממשלתית המתקיימת במוסד

החינוך שבו הוא לומד..."

בבג"ץ 7351/03 **ועד הורים עירוני ראשון לציון נ' שרת החינוך** (18.7.05) קבע בית המשפט כי התכלית של הסדר חינוך חנם חלה גם על בחינות בגרות. תכלית זו עניינה מתן שוויון הזדמנויות בחינוך. כפי שהזכות לשוויון בבחינות הבגרות הביאה בזמנו לפסילת הסדר דרישת התשלום על בגרויות כך גם היא מחייבת התאמת בחינת בגרות לתלמידים עם מוגבלות בראייה כך שיוכלו להיבחן ככל התלמידים האחרים ובזמן אמת.

123. דומה כי בעניין זה אין למשרד החינוך טענה עקרונית כנגד דרישת העותרים. בתכתובות השונות ציין משרד החינוך לאורך השנים כי הנושא נמצא בבדיקה ובטיפול. שנתיים לאחר הצגת הדרישה מטעם העותרים, ועדיין אין כל התחייבות מצד משרד החינוך לכך שבחינות הבגרות הבאות יופקו במהדורה נגישה. מכאן הדרישה בעתירה זו.

124. יודגש, היעדר טופס נגיש בברייל של בחינת הבגרות פוגע בתלמידים עיוורים במספר אופנים:

ראשית, הוא יוצר אבחנה מיותרת ומבדלת בין התלמיד העיוור לבין יתר התלמידים. התלמיד העיוור נאלץ להמתין להקלדת בחינתו בזמן שחבריו נבחנים. את הבחינה הוא מסיים זמן רב לאחר חבריו. תוספת הזמן שניתנת לו אמנם 'מפצה' על הדחייה בשעת תחילת המבחן אך היא אינה מפצה על היחס השונה והמבדל.

שנית, פעמים רבות קטעים ארוכים המופיעים בבחינה אינם מוקלדים לברייל. כך למשל בקטעי 'unseen' בבחינות בשפות זרות או בבחינת הבגרות בלשון הכוללת פרק בהבנת הנקרא נכללים קטעי קריאה ארוכים. בקטעים אלו, פעמים רבות, מסתפקים הבוחן והנבחן בהקראת הקטע וזאת על פני הקלדתו. ברי כי בחינה שנועדה לבחון את הבנת ה**נקרא** חוטאת למטרתה כאשר היא מתבצעת בעל פה.

125. **התאמת בחינות בגרות לאוכלוסיות אחרות** – לבסוף יוער כי משרד החינוך מתמודד בהצלחה רבה יותר עם התאמה של בחינות בגרות בהקשרים אחרים. כך למשל תלמידים עולים חדשים, עולים ותיקים ותושבים חוזרים זכאים, בכפוף לתנאים מסוימים, להיבחן

בשפת אימם. לפיכך שאלוני הבגרות מתורגמים, לבקשת תלמיד אשר זכאי לכך, לאחת מחמש שפות זרות (רוסית, אמהרית, אנגלית, צרפתית וספרדית). **כלומר משרד החינוך מתרגם מראש את בחינת הבגרות הרלוונטית לשפה זרה ומגייס מעריכים מוסמכים הבקאים בשפה הזרה לצורך בדיקת הבחינה.**

ואילו לענייננו כאשר אין כל צורך בתרגום אלא בהמרה פשוטה של בחינת הבגרות לברייל-לא ניתן מענה שכזה. הבחינה אינה מודפסת בברייל מראש והתלמיד נאלץ להסתפק בתרגום שמתבצע במקום ובזמן הבחינה.

העתק חוזר המנכ"ל 'זכויות של תלמידים עולים ותושבים חוזרים הנבחנים בבחינות הבגרות' מצורף ומסומן ע/31.

6. הנגשה מודולארית

126. לבסוף יבקשו העותרים להדגיש כי תפיסת הנגישות אשר התקבלה בחוק השוויון ואשר ראוי לה כי תכריע גם לענייננו, היא תפיסה מודולארית. אדם אינו נדרש להסתפק בהתאמה אחת שנקבעה עבורו, ונותן שירות נדרש לספק מגוון התאמות בהתאם לצרכים של האדם עם המוגבלות. וכך מצינת הד"ר שונית רייטר במאמרה המוקדש לפירוט מאפייני הנגישות בת דורנו:

"כיום יש מעבר לתפיסה אחרת – דינאמית, הוליסטית, מודולארית. הדגש הוא על תהליכים וגמישות וההישגים נמדדים על פי מידת התאמת התוצרים לצורכי הפרט". (שונית רייטר "נגישות – רקע קונספטואלי" **נגישות החברה הישראלית לאנשים עם מוגבלות בפתח המאה ה-21**, 81, 98 (דינה פלדמן, יעל דניאל להב ושמואל חיימוביץ' עורכים, 2007):

הנגישות המודולארית והדינאמית באה לידי ביטוי גם בהתאמה דגן של חומרי לימוד.

127. ההתפתחות הטכנולוגית לצד היכולות המשתנות של אנשים עם מוגבלות בראייה, מביאות לכך שקיימים מספר פתרונות להנגשת חומר כתוב. כפי שצינו במהלך העתירה, ישנם שלושה סוגי התאמות לחומר כתוב:

א. התאמה לברייל.

ב. התאמה לדפוס מוגדל.

ג. התאמה לפלט קולי.

כמו כן ישנם מספר דרכים לבצע כל התאמה. כך למשל בנוגע לברייל, ניתן להדפיס את החומר במדפסת ברייל אך ניתן גם לקרוא אותו באמצעות צג ברייל המחובר למחשב. כך בנוגע לפלט אודיו, ניתן להקליט הקראה של הספר אך ניתן במקביל להיעזר בתכנת הקראה אוטומטית אשר משמיעה כל קובץ דיגיטלי.

128. עקרון המודולריות מורה כי תלמידים שונים עשויים להזדקק להנגשה שונה ואף תלמיד אחד עשוי להזדקק למספר סוגי הנגשות. כך למשל עשוי תלמיד לקוי ראייה להעדיף פלט אודיו בבית אולם בבית הספר יזדקק לקובץ דיגיטלי של הספר כדי שיוכל להגדיל את הספר על המחשב, שכן הוא אינו יכול להאזין לפלט הקולי בזמן השיעור. כך, עשוי תלמיד להעדיף ספר מודפס בברייל שכן צג הברייל מציג שורה אחת בלבד בבת אחת בשונה מספר מודפס, אולם בשל כובד ספרי הברייל שהינם עבים בהרבה מספרים רגילים, יעדיף בבית הספר להיעזר בצג ברייל שמחובר למחשב.

129. על כן הפתרון המבוקש בעתירה זו אינו יכול להיות חלקי או ספציפי. לא ניתן להסתפק בהתאמה באמצעות מתן קובץ דיגיטלי כפי שלא ניתן להסתפק בהתאמה שהיא אך ורק הדפסה בברייל. הסעד המבוקש צריך להיות דינאמי ואוניברסלי.

130. על כן הסעד המתבקש בעתירה זו כולל הבטחה של סוגי ההנגשות השונים בגרסאות שונות – גרסה דיגיטלית וגרסה מודפסת.

ו. סיכום

131. נדמה כי לא יכול להיות חולק בדבר זכותם של תלמידים עם מוגבלות בראייה לחומרי לימוד נגישים. הזכות של תלמידים עם מוגבלות לשוויון, לשילוב, לנגישות ולהגנה מפני הפליה, מטילה חובה מעשית על משרד החינוך בכל הנוגע להנגשת החומר הלימודי.

העובדה כי במשך שנים, סוגיה זו לא הוסדרה על ידי המשיב על אף קריאה חוזרת ונשנית מצד העותרים, חברי כנסת, תקשורת, והורים רבים לילדים עם מוגבלות בראייה, רובצת לפתחו של משרד החינוך.

תשובותיו השונות של משרד החינוך, מעידות לעיתים על הכרה חלקית באחריותו, אך נעדרות כל התחייבות מעשית. גם לו היה משרד החינוך מכריז בריש גליה כי הוא לוקח אחריות, לא היה די בכך. בחלוף עשור מאז סוגיה זו החלה להידון מעל במות ציבוריות, שנתיים וחצי מאז החלו העותרים במיצוי הליכים, ושלוש שנות לימודים בהן העותרים נאלצים ללמוד ללא ספרי לימוד נגישים, לא די בהצהרה כללית של משרד החינוך.

נוכח משיכת הזמן מצד משרד החינוך, נראה כי אין מנוס מצו אשר מורה למשרד החינוך להבטיח הנגשה של ספרי לימוד, חומרי לימוד ובחינות בגרות לתלמידים עם מוגבלות בראייה.

ועוד, נוכח ההצהרות העבר של משרד החינוך כי הוא בוחן את הסוגיה, דן בה, מתחייב להסדירה בדרך כזו או אחרת, הצהרות שעד כה לא נשאו כל פרי, מתבקש הצו לכלול לוח זמנים ברור עם מועדים קרובים ככל הניתן, להבטחת ההנגשה במלואה.

לאור כל האמור לעיל, מתבקש בית המשפט הנכבד לתת צו על תנאי כמבוקש בעתירה זו, ולאחר תשובת המשיב, לעשות את הצו על תנאי למוחלט.

בית המשפט מתבקש לפסוק לעותרים שכר טרחת עו"ד והוצאות.

יותם טולוב, עו"ד

ב"כ העותרים

היום, כ' במר-חשוון התשע"ב

17 בנובמבר 2011